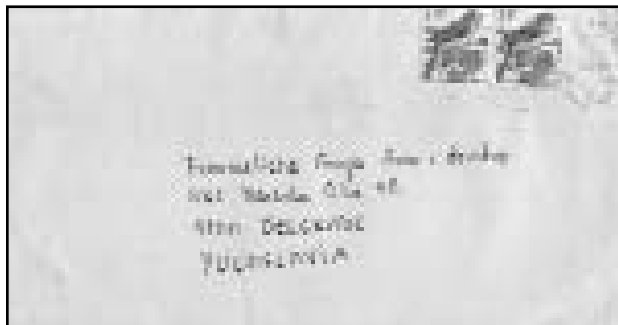

deset godina autonomnog ženskog centra

DEVEDEST PRVE sve se promenilo. Država u kojoj smo se zatekle počela je da vodi politiku u kojoj je ljudski život manje vredan od teritorije. Počeo je rat u susedstvu. Da bi opravdala ubijanja i druge zločine, srpska država je počela da proizvodi neprekidni govor mržnje. Nacionalizam je postao svakodnevnica, institucionalizovana u jeziku, medijima, i državnim službama. Nacionalizam je, na taj način duboko ušao u lično, u privatne odnose, u porodice. Žene iz pokreta razvrstavale su se različito po tom pitanju. Mnoge su bile zbunjene. Nisu mogle znati koji identitet da izaberu, a okolina je pritiskala. Uprkos svemu, ženske inicijative su i dalje insistirale na približavanju DRUGOJ / RAZLIČITOJ. Radile smo protiv svake vrste mržnje, protiv nacionalizma, rasizma, homofobije i seksizma.

Nasilje nad ženama se intenziviralo. Volontirale smo na *SOS telefonu za žene i decu žrtve nasilja*. Neke aktivistkinje su se već pridružile antiratnoj grupi *Žene u crnom protiv rata*.

DEVEDEST DRUGA godina bila je tragična. U gradu su se pojavile izbeglice. Vukovar se već dogodio. Samo neke, s

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Rekle su mi da zvuči kao vitamin - multiaktivni centar - tako sam mislila da ga definišem. Ne može u stvarnosti, nema ovoga i onoga da bi uspelo. Ali permanentno se pojavljuje neka u Centru, nova, koje pokušava iz svoje vizije da povuče na neku stranu. Ko bude evaluirao jednog dana, reći će šta je zapravo bilo. Ja vidim kako poneka živa linija prosečne aktivističku scenu i, rekla bih, dodirne multiaktivni krug Centra.

Slavica Stojanović

ove strane rata, su mogle odmah da poveruju da je masakr stvarno počinjen. Na proleće, 5. aprila, gledale smo snimke iz Sarajeva, mirovne demonstracije, a onda puca-nje u narod, na ulici. Drugi početak rata. Krajem leta stigle su vesti o logorima, spalji-vanjima, silovanjima. U Beogradu nije postojao ni jedan ženski centar, nijedan pros-tor gde bi mogle da sednemo i da se ispričamo. Diskusije smo vodile u kafanama. *SOS telefon* je još uvek bio u sobici prepunoj krša, u Domu omladine, *Antiratni cen-tar* u jednoj garsonjeri, a u gradu nije bilo ni jedne grupe za ljudska prava.

Umesto letovanja, mnoge od nas, feministk-inja, osećale smo se obaveznim, pred činjenicom da vojske i oružje polaze iz Beograda, da nešto konkret-no uradimo. Pratile smo strane vesti, pisale proteste, pomagale ženama iz Bosne da pređu preko granice, učestvovala na protestnim stajanji-ma *Za sve žrtve rata*, na protestnim sredama *Žena u crnom*.

Početak novembra '92 u Beču je organizovana konferencija "*Test the West*", o muškom nasilju nad ženama. Sa nama su bile Vesna Kesić, Nela Pamuković i Neva Tölle, feministkinje iz Zagreba, Mojca Dobnikar i druge feministkinje iz Ljubljane. Nakon razdvajanja, ponovo smo se srele. Bila je to velika radost. Konferenciju je organizovala tadašnja austrijska Ministarka za žene, Johanna Dohnal, feministkinja, socijalistkinja i lezbejka. Na kraju konferencije pozvala je nas nekoliko iz bivše Jugoslavije, kod sebe u kancelariju, da nas posebno pozdravi i kaže da ona zna da nam je teško i da će se zauzeti da nas podrži, a posebno naše projekte za žene silovane u ratu. To je bio čin solidarnosti koji dira.

Kada smo se vratile kući, mučila su nas mnoga pitanja. *Šta učiniti za žene silovane u ratu?* A mi još nismo imale ni vlastitu sobu, ni tri pare. Pored toga, činilo nam se da još ni same nismo znale šta nam se događa.

Krajem novembra 1992., stigao je fax na Studentski kulturni centar, adresu gde se nekada okupljala Feministička grupa Žene i društvo (FGŽID). U faxu je pisalo da neke Švajcarkinje dolaze u Beograd. Nijedna od nas ih nije poznavala. Sedele smo u polu mračnom

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Centar za žene je za mene prava porodica, ali porodica koja te razume i daje ti podršku. Kad god sam bila u teškoj situaciji bilo psihološkoj ili materijalnoj pomogli su mi i to se ne zaboravlja. To su pravi prijatelji. VELIKO HVALA OD SRCA

s. č.

kafeu SKC-a, Neda Božinovic, Staša Zajović, Vera Litričin, Sonja Drljević i par nas, i dogovarale se kako da im organizujemo boravak. Želele su da vide izbeglički kamp, *Antiratni centar, Žene u crnom, SOS telefon...* Htele su da posete i neku bolnicu da bi razgovarale sa lekarima o ženama silovanimu ratu. Bile smo fascinirane kako su se te žene već unapred, tako dobro organizovale.

Tog sedmog decembra 1992. padala je kiša kada je na železničku stanicu u Beogradu, došlo 16 Švajcarkinja, sa 42 crne torbe. Na stanici bare, blato, nas nekoliko prenosimo prtljag, raspravljamo se sa taksistima. Odvele smo ih u hotel Slaviju. Tamo je bilo mučno i sivo. Neki neprijatni muški likovi.

Švajcarkinje su u ta tri dana uspele da vide sve što su htele. Pored toga su razgovarale sa lekarima koji su radili sa traumatizovanim ženama da bi podržale dve žene iz ratnih zona. Poslednjeg dana njihove posete, 10. decembra, na *Međunarodni dan ljudskih prava, "Žene u crnom"* su organizovale protesno stajanje na ulici. Padala je kiša. Bilo nas je malo. Stajale smo zajedno sa Švajcarkinjama sa napisima protiv rata i za ženska ljudska prava. Bilo nam je važno da budemo na ulici. Svojim telima koja čute na javnom mestu otpuživale smo režim koji ubija.

Dogovorile smo se sa Švajcarkinjama, da će *SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja iz Beograda* organizovati *Grupu za žene silovane u ratu*, a da će njihova grupa *Za dostojanstvo i ponos žena i dece* iz Berna i Ciriha, pokušati da nađe novac za prostor u kome ćemo se posebno baviti i raditi sa ženama koje su preživele ratno i seksualno nasilje.

Tada smo stekle prijateljice i zavolele Therez Blochlinger, feminističku ginekološkinju i Margaret Hehl, inicijatorku ove posete kao i sve ostale žene koje su došle iz Švajcarske. Priča o nastanku *Autonomnog ženskog centra protiv seksualnog nasilja* počinje

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Postoje ljudi koji prevashodno moraju razumeti da bi delovali... Ali u ratno doba to ne važi, odnosno, bar ja nisam mogla toga da se pridržavam. Posle teške lične traume počela sam da radim u Autonomnom ženskom centru, sa divnim osobama, koje su svaka na svoj način pokušavale da u to ratno vreme unesu malo svetlosti u život žene, žrtve nasilja i rata. Potpuno predano posvetila sam se Projektu za koji sam gotovo bila sigurna ne treba razmišljati čemu vodi ili kako ga treba klasifikovati. Bile smo nezavisne, što nije nevažno za ono mračno vreme. Živele smo zajednički, a ujedno preuzimale pojedinačnu odgovornost i nametale odgovornost jedna drugoj, preuzimajući odgovornost za svoje činjenje, ali i za svoje misli. Naš društveni život i društvena interakcija velikim delom su se sastojale šta smo jedne drugima govorile, diskutovale i proveravle šta je ispravno mišljenje i koju krivicu pripisujemo i značaj pridajemo pogrešnom razmišljanju i delovanju. To je zapravo bio način na koji smo gradile nove institucije. Osećale smo da to što radimo jeste važno.

Ljiljana Gaković

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

U svojoj, inače bogatoj, profesionalnoj biografiji i dalje ostavljam navode koji govore o aktivnostima koje sam imala u Autonomnom ženskom centru: bila sam jedna od koordinatorki u četiri prva meseca 1995 godine. Iste godine, u septembru, sam sticajem okolnosti predstavila rad AŽC na IV UN konferenciji o Ženskim pravima u Pekingu, o čemu postoji i pisani navod u publikaciji Konferencije, godinu dana sam vodila Centrov projekat "Ženska prava su ljudska prava", a od osnivanja do 1997 bila sam članica Uređivačkog odbora Feminističkih svezaka koje je izdavao Centar.

A kako to obično biva, priča ima svoj početak i pre početka. U martu 1993 u Bernu Švajcarskoj, pa iste godine u junu u Beču na UN Konferenciji o ljudskim pravima, kada je moja prijateljica Marliz iz Berna donela u Beč novac za kupovinu stana u Tiršovoj, kada smo ga ja i Nadežda zaista i donele u Beograd.

Nisam zaboravila ni ono što se ne piše, npr. da mi je AŽC jedno vreme plaćao časove Nemačkog jezika u Đuri Salaju.

Ali ima i ono, da sam Centar tobože duhovito nazivala i Trlababalan 5a, a ima i momenata kada sam s ubeđenjem smatrala da mi je jedna od životno pametnijih odluka bila kada sam lepo vratila ključeve Centra stavivši ih iznenađenoj Divni u gornji džep košulje, okrenula se na petama i otišla svojim putem, onim kojim i danas idem, ponosna na svoju nezavisnost i samostalnost, nesvesna da su i to bile možda lekcije naučene baš u AŽC.

Ostalo je da sam, u AŽC, učila i sticala iskustva, ona veoma važna koja se ne nalaze u pravničkim knjigama, mojoj do tada glavnoj literaturi i izvoru saznanja. Moja predavanja na Ženskim studijama u Beogradu, gde više od decenije predajem Teoriju nasilja i ženska ljudska prava, kao i na nekim drugim mestima u zemlji i inostranstvu, baziraju se neizbežno upravo na tim, jednostavnim, a tako dragocanim činjenicama o rodno zasnovanom nasilju stečenim u AŽC.

Na kraju samo jedno, da nema AŽC, trebalo bi ga nekako izmisliti, nacrtaati, jer Beograd i njegova feministička scena ne bi smeli, a možda ni mogli da postoje bez Centra.

Zorica Mršević

pričom o šesnaest Švajcarkinja koje su samoinicijativno došle u Beograd.

Očigledno je bilo potrebno da nas neke druge žene podstaknu. U Beogradu je tada bilo hladno, mračno, siromašno. Izlozi knjižara bili su puni ćirilice. Kafane su postale skupe i nije se znalo koji muškarac u njima je zločinac. Na prvim sastancima *Grupe za žene silovane u ratu*, razgovarale smo o svojim strahovima. Sastanke nismo mogle da održavamo u Domu omladine zbog malog prostora, promaje, slabog grejanja i nacionalizma rukovodstva. Jedna od volonterki SOS telefona omogućila je da se sastanci održaju u prostorijama Kriminološkog Instituta.

DEVEDESET TREĆE u proleće organizovan je put u Švajcarsku za 22 volonterke *SOS telefona*. Bio je to prvi poklon Švajcarkinja. Dve nedelje boravka u Bernu i Cirihu i to tada kada nam se činilo da uhvaćene u klaustrofobičnu stupicu rata još dugo nećemo moći da iz nje izađemo ni fizički ni mentalno. U Švajcarskoj smo imale priliku da vidimo različite ženske grupe i mesta njihovog okuplja-

nja: Savetovalište za žene, Ženski ginekološki centar, Incest centar, Sigurnu žensku kuću, Krizni centar za silovane žene, Ženski kafe bar, lezbejsku grupu, žensku zanatsku radionicu... Bilo je to posebno iskustvo, puno ženske topline i solidarnosti. Pored toga, ono što je bilo dragoceno za sve nas je što nam se vratilo dostojanstvo, entuzijazam i energija. Inicijativa Švajcarkinja bila je prekretnica za nas. Svaka od 22 volonterke SOS telefona naučila je mnogo o feminističkoj praksi i pristupima žrtvama nasilja, što do tada nije postojalo u našoj zemlji. Bile smo spremne i znanjem i emotivno da započnemo težak, neizvestan posao.

Na proleće je stigla vest da su Švajcarkinje uspele da sakupe novac za kupovinu prostora za Centar. Izgledalo je kao da se jedan ženski san ostvaruje. Tog leta je nađen stan. Bilo je jasno da ćemo uskoro imati sopstveni prostor i da ćemo moći da počnemo sa radom.

Od 10. do 25. juna '93, održana je "Svetska konferencija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima" u Beču. Konferencija je trajala dve nedelje, a mnoge aktivistkinje iz svih novih država bivše Jugoslavije učestvovala su na Forumu nevladinih organizacija. SR Jugoslavija je već bila izbačena iz UN, pa zvanične delegacije nije ni bilo. Na Forumu nevladinih organizacija došle su organizacije iz celog sveta, sa izveštajima o najgorim kršenjima ljudskih prava. Hodnici su bili oblepljeni slikama mučenja, dokumentima o ratovima, genocidu, policijskom nasilju, državnim represijama. Ispred zgrade, neprekidno su se održavale demonstracije: *Žene u crnom*, koalicije za prava žena, za prava dece, Indijanci iz SAD, lezbejke, aktivisti protiv nuklearnog oružja, aktivisti protiv minskih polja i još puno drugih. Dokumenti o najgorim događajima iz celog sveta bili su tu.

Pored toga i rat na 500 km udaljenosti, u našoj bivšoj domovini! U tom trenutku nije bilo prijatno biti žena sa srpskim pasošem. U hodniku kod ulaza u zgradu UN stajao je video koji je prikazivao slajdove porušenog Sarajeva, a pored njega su se nalazile slike porušenog Vukovara.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Uvek kad mi je potrebna pomoć bilo kakva ili psihološka ili materijalna vi ste tu da mi uvek pomognete mojoj deci i meni. Brinete o školi o odeći o bolesti da vas nije bila bih kao na pustom ostrvu. Hvala Vam od srca.

S. P.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

U godinama, 93., 94., 95., 96., kada sam radila u Ženskom centru, ljudi oko mene ili su jurili lični profit ili su tavorili. To je bilo vreme kada sam završila studije i tražila prostor gde neću gubiti vreme i biti izložena opasnosti da se učaurim. Ženski centar je, za mene, predstavljao bezbedno mesto, gde sam mogla da budem u bilo koje doba dana ili noći, da se dobro osećam i gde mi nikada nije bilo dosadno. Postojala je neka posebna energija, ne u smislu stvaranja novih umetničkih dela, izrada skulptura ili pisanja pesama, već se tu osećala velika kreativna energija stvaranja boljeg društvenog okruženja. Tih godina, samo su žene iz Centra pružale podršku ženama žrtvama različitih oblika nasilja. Nakon deset godina rada sa ženama, aktivizma i lobiranja danas sam ponosna na rezultate koje imamo u krivičnom Zakonu koji sankcioniše ne samo nasilje u porodici, već i silovanje u braku, i da ženska priča više nije samo ženska realnost koja se raspravlja u okviru ženskih grupa, već postaje deo problema kojim se bave i institucije. Ovakve, zaista, velike stvari bude ogroman ponos u meni kao ženi i aktivistkinji.

Marija Vidić

Na jednom ćošku, hrpa starih cipela sa napisom "Born in Bosnia and Hercegovina – Srebrenica". Jedan muškarac, na poznatom jeziku pitao je: "Šta vi tražite ovde?". Međunarodni mediji uglavnom nisu javljali vesti o antiratnom pokretu u Beogradu. Šta **vi** tražite ovde? Bilo je nas desetak feministkinja iz Beograda. Tada smo prvi put čule svedočanstvo žene koja je preživela koncentracioni, četnički logor "Omarska". Ona je imala hrabrosti. Mirno je govorila, na našem, njenom jeziku... kako su svako večer odvodili po jednu ženu, kako je slušala krike iz sobe za mučenice, kako su svako jutro prale krv, kako su muškarce iz logora na Petrovdan spalili na kamionskim gumama. Snimile smo sve. Tada naš jedini nezavisni list, "Naša Borba", objavio je celokupno njeno svedočanstvo, bez imena, pod naslovom "Molitva za smrt metkom", 14. avgusta, 1993.

10 DECEMBAR - OTVARANJE CENTRA

Odlučile smo da 10. decembar bude zvanični dan *Ženskog Centra*, zbog Međunarodnog dana ljudskih prava i zbog Švajcarkinja sa kojima smo se na taj dan, prethodne godine, dogovarale o saradnji.

Osnivanje *Ženskog centra* nije bilo jednostavno. Bazu za njegovo osnivanje postavila je "Grupa za žene silovane u ratu", beogradskog *SOS telefona*. U grupi je bilo oko dvadeset žena. Postavilo se pitanje kako odlučiti koje žene će biti zaposlene u *Centru*? *Grupa za žene silovane u ratu* je bila velika i nehomogena. Činile su je volonterke *SOS telefona*, naučnice, umetnice, nove žene koje su htele nešto da urade, mlađe i starije. Na kraju smo se dogovorile i odlučile, a osnivačice *Centra* bile su: Divna Matijašević, Lepa Mladenović, Ljiljana Gaković, Marija Vidić, Nadežda Četković, Slavica Stojanović i Stanislava Otašević.

Rad Centra

Početna ideja *Autonomnog ženskog centra protiv seksualnog nasilja* bila je da radimo na osnaživanju žena koje su preživele seksualno i ratno nasilje, ali postojeća situacija je

nametnula da preformulišemo svoje polje rada tako da smo odlučile da radimo i sa ženama koje su žrtve bilo koje vrste muškog nasilja. Rad u *Centru* je bio organizovan na više načina i to kroz: individualne razgovore podrške, SOS telefon protiv seksualnog nasilja, grupni rad sa ženama i pravno savetovanje.

Prvo pitanje koje se postavilo bilo je kako stupiti u kontakt sa ženama koje su preživele silovanje u ratu. Njima je

Beograd bio uglavnom nepoznato mesto, tako da za većinu njih adresa *Centra* nije mnogo značila. Za početak smo znale da neke od njih koriste usluge klinika i bolnica. Naše iskustvo sa ginekološkim klinikama bilo je različito. U bolnicama su nas neki smatrali antidržavnim elementima, što je s jedne strane bilo tačno, ali nije smelo da ometa i utiče na naš i njihov terapijski rad sa ženama. U pristupu klinikama i bolnicama radile su članice *Centra* ili aktivistkinje lekarske. Da bi odobrovoljile lekarske timove da nas obavestavaju kada im se obrati neka žena za intervenciju, ponudile smo im da obezbedimo bilo koji lek koji zatreba ženi koja je preživela seksualno nasilje. Znale smo da ponudu možemo ispuniti i to u vreme kada je inflacija išla do 90% na dan, kada je siromaštvo postalo činjenica života za 60% populacije i kada su ekonomske sankcije značile da u gradu nema ni hleba, ni kafe, ni lekova. Mreža ženske solidarnosti u to vreme bila je efikasna: medicinske ustanove su nas zvale da nabavimo lekova, a mi smo ih donosile i razgovarale sa ženama.

Naš rad zahtevao je posedovanje mnogih znanja kako bi rad sa ženama bio uspešan i odgovoran. Od samog početka posvetile smo se učenju iz oblasti podrške ženama sa posttraumatskim stres sindromom i ženama koje su preživljavale nasilje u kući ili svom radnom okruženju. Prvi Seminar organizovan je još pre otvaranja *Centra* sa temom "Rad sa ženama koje su preživele silovanje i incest", u oktobru '93. Svetlana Vučelić i Alexandra Patzwold, terapeutkinje iz Frankfurta, su nam prenele svoje veliko znanje i iskustvo iz te oblasti. Iste godine, Barbara Zelwer iz Kalifornije, naučila nas je o "Posttraumatskim stresnim stanjima" (novembar 1993), a feministička psihoterapeutkinja Ingrid Foeken i ginekološkinja Gunila Kliverda iz Holandije upotpunile

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Kada nisam znala ko sam i kome pripadam, kada nikome nisam bila potrebna došla sam ovde i prihvaćena sam kao ljudsko biće. Hvala svim ovim divnim ženama iz ženskog centra što su mi pružile podršku, ljubav i razumevanje. Zahvaljujem se u ime svih ranjenih duša što nam darujete deo svojih života predivne osmehe i srce na dlanu.

Snežana

su naše znanje temom "Ginekološke i psihološke posledice silovanja" (decembar 1993).

Ženski centar je bio oaza, različita od političke i društvene sredine koja nas je okruživala. U *Centru* smo obnavljale svoju energiju. Imale smo tu privilegiju da napravimo prostor bez mržnje, bez nacionalizma i nasilja i želele smo što više da ga podelimo sa drugima. Žene su dolazile da nam ispričaju deo bolnih događaja čije su žrtve i svedokinje bile, da ih čujemo, da popiju kafu i čaj, da se zagreju, da razgovaraju jedne sa drugima i još iz mnogo drugih razloga. Sa mnogim ženama trebalo je raditi dugotrajno i sistematski.

Pored toga, naš cilj je bio i neprestana komunikacija sa ženama iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije i Makedonije. To je bila naša politika, naša emocija i naša potreba.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Ženskom centru me je privukla, iznenadila i zadržala, ženska solidarnost na delu, bez obzira na sve razlike koje postoje. Rad i druženje u Ženskom centru proširili su mi i ljudske i profesionalne vidike. To se prvenstveno odrazilo na moj rad. Sada mnogo fleksibilnije posmatram situaciju u kojoj se žena, žrtva nasilja nalazi i razumem zašto u nasilju godinama ostaje, što mi je ranije bilo nejasno. Rad u Ženskom centru omogućio mi je da prođem razne edukacije i seminare na kojima sam stekla nova znanja, koja se ne dobijaju tokom školovanja i to mi mnogo znači u mom sadašnjem radu.

Mirjana Wagner

DEVEDESET ČETVRTI smo uveliko pakovale pakete za žene iz Sarajeva. To je bio projekat oko koga su bile angažovane i mnoge žene iz inostranstva. Svaki put kada bi nam u posetu dolazile aktivistkinje i pitale šta nam treba, mi smo tražile suvo povrće i voće, instant jela, konzerve, čokoladu, trajne namirnice koje su za mnoge značile manje gladnih dana. Trebalo nam je sve što može da se pošalje u paketu. Tako smo naučile tehnike pakovanja, da što više stane, a da se karton ne raspadne i ne pređe težinu određenu propisima. Znale smo da se u Sarajevu živi od pola skuvanog luka na dan i da je svako zrno pasulja važno. Pakete smo slale preko humanitarnih organizacija "Adra" i "Dobrotvor", poznatim i nepoznatim ženama. Pored toga slale smo i pisma, najčešće ženama koje uopšte nismo poznavale. Od njih smo dobijale dirljive odgovore, koje smo zajedno čitale. U leto 1995. dok je Srajevo još bilo pod granatama dobile smo pismo "...Poštovane žene iz Beograda, pročitala sam vaše pismo u kome osjećate naš bol, jad i tugu pa vam se zahvaljujem. Ja sam starica koja je sve muke preživela, ali sam opet sret-

na da ima još dobrog svijeta. Drage Beograđanke, Sarajevo je sveti grad, dodite zaželite svoje želje pa će vam se ispuniti. Nad Sarajevom anđeli lete i donijeće svakom radost i želju. Nama su donijeli hrabrost. Mubera." Neke od njih su nam postale prijateljice za ceo život. Projekat "Paketi za žene u Sarajevu" trajao je od '93. do '95.

Te godine započele smo pojeekat rada sa ženama koje su došle iz Hrvatske i Bosne, a bile su smeštene u bolnici "Olga Dedijer". One su se tamo nalazile, uglavnom zbog toga što su imale bolesnu decu, što su bile samohrane majke ili udovice. Radile smo individualna savetovanja i grupne razgovore sa njima. Od njih smo naučile mnogo, o tugovanju, hrabrosti i samoći žena čija su deca zdravstveno različita. Te godine smo organizovale i rad sa njihovom decom.

Započele smo i projekat sa devojkama - majkama koje su bile smeštene u Materinskom domu u Zvečanskoj ulici. To su bile devojke koje su iznele neželjenu trudnoću i porodile se, a koje su roditelji i očevi deteta odbacili. Neke od njih su preživele seksualno nasilje. Ove žene su protiv svoje volje ušle u život koji uglavnom više nisu znale kako dalje da organizuju. Bila im je potrebna podrška, podrška i podrška. Naše posete njima i njihovi dolasci u *Centar*, razgovori i druženje, značili su nadu i verovanje da izlaz uvek postoji.

Ženska apoteka bio je projekat koji je nastao spontano, donacijama koje su stizale iz inostranstva. Deo lekova smo distribuirale ženama koje su nam se obraćale, deo odnosile u izbegličke kampove zajedno sa *Ženama u crnom*, a deo smo slale u sarajevske i tuzlanske bolnice.

Centar je bio važno mesto za decu žena koja su u njega dolazile ili su u njemu radile. Posebno je važno bilo misliti na mališane koji su živeli uz roditelje koji su se borili za opstanak, a na poklone za praznike nisu mogli ni da misle. Organizovale smo prvu proslavu Nove godine za decu. Sledećih pet godina je to postala naša redovna aktivnost. Pamtim dečju radost i nasmejana lica

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Vi ste jedini koji možete da razumete žene i pomognete da istrajemo. Vaša pomoć i saveti nam pomažu da izdržimo sve ove muke. Pored Vas, Ženskog Centra, svaka žena se oseća ženom i vrednom. Najbolji ste i želim vam sve najlepše da i dalje nastavite sa radom .

Zahvalna S. V.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Ja sam "odrasla" u Ženskom centru. Kada smo počinjale, bila sam jedna od najmlađih. Moji politički stavovi, način na koji vidim sebe u odnosu na druge i drugačije, moja razmišljanja o pravdi, o nasilju, o ljudskim pravima, o psihoterapiji, o civilnom društvu, sve to i još što-šta sazrevalo je tokom godina koje sam provela u Centru. Fenomenalne žene sa kojima sam radila ili se sretala i moje drugarice... Od svake se moglo naučiti, nekad kako da se stvari odrade, a nekad kako ih ne treba raditi... Veoma sam ponosna i drage su mi i bitne sve uspomene iz Centra: kompjuterska soba, sastanci, sastanci, sastanci, instruktaže, strankinje, pečenje krompira, nesporazumi, pranje veša, savetodavni rad, koordinacija, putovanja, humanitarni paketi, dokumentacije/publikacije/faksovi, žurke, policajci na vratima, zaljublivanje, invalidska kolica, terasa, štikle što lupaju po parketu, šišanje, intervjui... i naravno telefon. Dugo nisam bila u Beogradu, ali svaki put kad dođem i kad telefon, kod kuće zazvoni, ja instinktivno zaustim: Ženski Centar, dobar dan...

Violeta Krasnić

dok su primala poklone dece iz dalekog Japana, darovanih preko japanske humanitarne organizacije JEN i igračaka i školskog pribora dobjenih od Soros Fondacije.

Novembra '94 dobile smo prvi e-mail!! To je bilo ogromno radovanje, a e-mail je tada za nas bio svetsko čudo. Nismo znale da takav

izum uopšte postoji, a evo ga kod nas! Sada smo mogle da komuniciramo sa Zagrebom, Sarajevom,

Tuzlom, Zenicom, Splitom! Mirovni aktivisti iz Nemačke instalirali su sistem ZaMir u Anti-ratne centre tako da smo i mi vrlo brzo bile uključene u svetsku e-mail mrežu. Kathryn Turnipseed koja je već imala svoju grupu 'Elektronske Vještice' u Zagrebu, obučavala je feministkinje po celoj bivšoj Jugoslaviji kako da koriste kompjutere. Poruke su stizale za jedan dan!!! E-mail su mogle da koriste sve žene koje su dolazile kod nas. Za njih smo najčešće pisale: "živi smo i dobro smo", "javite da li ste svi živi i zdravi...".

Prve tri godine rada Centra finansijski su bile pokrivena novcem od projekta Austrijskog ministarstva za žene, Ministarstva za porodicu i Caritas-a, Beč. Marion Feik, direktorka odeljenja za Pomoć u situacijama katastrofa, iz Caritas-a, Beč, nas je neprekidno podržavala. S druge strane, holandska vlada je vrlo rano počela da finansira nevladinu organizaciju "Admira" koja je organizovala edukaciju za rad sa traumatizovanim ženama u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Pored toga, novac je stizao sa raznih strana, uglavnom od malih ženskih organizacija koje su se oformile sa ciljem da podržavaju žene iz ratnih zona. Feministkinje iz različitih zemalja su dolazile da nas posete, da nam organizuju edukacije, da done su poklone i pored embarga, viza, blokiranih puteva, žene iz svih krajeva sveta stalno su bile tu i uz nas. Njihovo prisustvo nas je pre svega hrabrilo, davalo značaj i dostojanstvo našem radu. Bile smo važne ne samo za žene koje podržavamo nego i za druge žene koje su dolazile da nas podrže i budu svedokinje našeg rada. Ženska solidarnost je tako

postala naša stvarnost, svakodnevnica bez koje ne bi postigle da podržimo tri hiljade žena u prve tri godine rada *Centra*.

Nastavile smo i dalje sa svojom edukacijom. Stekle smo znanja iz "Porodične terapije" od porodične terapeuta iz Holandije, Marleen Dikmann (septembar, '94.). Ponovo nas je edukovala Ingrid Foeken zajedno sa Foebе Deug, ovog puta o "Psihološkoj i strukturnoj osnovi rada u grupi" (decembar, '94.). Grupa žena iz Pensilvanije, Donna Hugues, Kathryn Foster, Patricia Harrington i Kathryn Geller naučile su nas o postupanjima i radu sa ženama u kriznim centrima za žene žrtve silovanja (avgust, '94.).

Pored stručnih znanja, vezanih za rad sa ženama, bila su nam potrebna znanja i veštine iz organizacije, komunikacije i tehnike rada na kompjuterima. Sylvia Borren i Foebе Deug su nam održale seminar o organizovanju grupnog rada (oktobar, '94.). Carroll Perry, iz Australije, učila nas je o nenasilnoj komunikaciji (april, '94.).

Te godine smo učestvovalе na konferenciji o abortusu u Parizu i na pripremljenoj konferenciji o populacionim politikama, u Ujedinjenim nacijama u Njujorku, koja se docnije održana u Kairu. Susreti i poznanstava sa novim, drugim ženama i upoznavanje sa njihovim radom mnogo su značila na ličnom planu i uticala na pravljenje politika i programa naše organizacije. Tamo smo učile da nismo same, izlazile iz nametnute, a vremenom prihvaćene izolacije i razumele pun smisao rada sa ženama.

Tokom godine, *Centru* su se pridružile i počele da učestuju u njegovom radu Violeta Krasnić, Ljerka Mezga-Ćurčin, Zorica Mršević, Dušica Popadić, Naza Lovrić i Snežana Minić, Vesna Erić.

DEVEDESET PETE u martu, konačno, smo ostvarile još jednu svoju veliku želju, dijalog feministkinja iz Zagreba i Beograda. Bilo nam je važno da se sret-nemo, jer je nacionalizam, ipak uspeo

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Pre deset godina došla sam da posetim svoju prijateljicu Ljiljanu. u Ženskom centru. Ta poseta traje i danas. Zašto i šta me tu privlači? Sve: svetlost, toplina, raznolikost, sigurnost, solidarnost, razumevanje, učenje, mnoštvo informacija, brojni susreti sa aktivistkinjama, volonterkama, ekspertkinjama, liderkama ženskog pokreta i ženama koje su u kriznim životnim situacijama. Po čemu je to mesto posebno za mene? Posebno je po načinu kako ste dočekani, osmehu, poverenju, ženama koje otvaraju svoja srca, osećajući da su došle na pravo mesto, gde mogu da zastanu, da povrate svoju snagu, da se odmore i da razmisle kojim putem dalje da krenu. Ženski centar je mesto, gde žene rade sa ženama, podržavaju ih i podstiču da ostvare svoje snove...

Ljerka Mezga - Ćurčin

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Prva pomisao na Centar za mene je prostor, svetao, prostran, udoban i siguran... Sećam se kako sam, kad sam prvi put došla, poželela da tu i ostanem i kako sam zavidela Seleni što može da kaže "provodim ovde puno vremena". Centar je i za mene to postao, mesto sigurnosti i topline. Sećam se dugih zima i toplog čaja koje pripramo za promrzle klijentkinje i za sebe, hladnih večeri kada nam se ne ide kućama, radosti povratka posle avgustovskog odmora, lica klijentkinja, odluka, dugih dana koje smo tu provodile tokom bombardovanja, suza, očaja, strahova, kampanja, osmeha, sastanaka i svih naših proslava. Danas znam da je Centar bio i jeste, najvažnija raskrsnica mog života, gde sam se odredila, dobila stav, postala aktivistkinja, da sam iz Centra krenula u život i da se u njega vraćam kao u roditeljsku kuću u kojoj me uvek čeka moja soba. Lepo je to osećanje!

Biljana Maletin

da proizvede nesporazume između *nas* i *njih*. Iako smo pre rata, još od početka osamdesetih, bile u mreži Jugoslovenskih feministkinja, konflikti su se pojavili. Kada smo počele sa dogovorima oko skupa prvo pitanje je bilo, da li ćemo se sastati na neutralnom terenu, u Mađarskoj ili gde? Mi smo rekle da nam ne treba neutralan teren, da želimo da vidimo more i da se ispričamo sa svojim starim poznanicama. Tako je skup održan u Istri. Odlazak u Istru je u nama pokrenuo hiljadu slika iz detinjstva, slike prijateljstava sa letovanja, emocije koje smo potiskivale za sve vreme rata i koje su počele da naviru. Talasi tuge, suza i radosti hvatale su nas naizmenično. Prvi put da su nam bile potrebne vize i pasoši za Hrvatsku. Naše more više nije bilo naše. U Zagrebu se nismo mogle osećati kao kod kuće. U Istri, tri dana i tri noći smo pričale, plakale, smejele se i grlile. Sedamnaest feministkinja iz Zagreba i Beograda susrele su se i slušale jedna drugu na način kojim se stvara novi svet. Uspele smo da se oslobodimo sumnji, da čujemo jedna drugu, da upoznamo strahove jedne drugih, da proširimo spektre svog znanja, da se divno provedemo, da uspostavimo poverenje i konačno prevaziđemo termine "mi" i "one".

U Beogradu je tokom '95 nastala čitava mreža ženskih grupa.

Ženski centar je i dalje najviše radio sa ženama sa ratnih područja. Svaki dan one su dolazile po podršku. Siromaštvo žena je sve više izbijalo u prvi plan. Znale smo, da u radu sa traumatizovanim ženama uvek ima nade, da se trauma može prevazići i sa njom živeti, ali da je sa glađu mnogo teže. Ako je žena gladna, naš rad je doveden u pitanje. Mi, kao konsultantkinje, smo se suočavale sa ekonomskom bedom iz dana u dan. Beda nas je uvela u dilemu oko angažovanja između feminističkog rada i humanitarne pomoći. Bilo je važno da se suočimo sa pitanjem sopstvenih odluka. Nismo mogle svakoj ženi dati sve što joj treba. Iz tih dilema smo naučile puno o postavljanju granica.

Centar je '95 godine pokrenuo četiri grupe samopomoći, grupu za silovane žene, grupu za žene sa porodičnim problemima, grupu za samohrane majke i grupu za žene koje su preživele incest. Incest je bila potpuno nedodirljiva tema. Od ranije smo znale, da nema prioriternih tema i da ćemo u isto vreme govoriti o silovanju u ratu, o muškom nasilju u braku koje je intenzivirano ratnom

ideologijom svakodnevice, o seksualnoj uceni na poslu, o seksualnoj trgovini ženama, o incestu. Tako je u okviru mnogih kampanja te godine, krenula i kampanja protiv incesta.

U Centru su te godine započeti i drugi novi projekti, *Ženska pravna inicijativa*, zatim edicija *Feminističke sveske* i *Biblioteka* sa knjigama o nasilju nad ženama.

Mirjana Wagner je i dalje radila kao advokatkinja *Centra* i *SOS telefona*, a oko 170 žena, godišnje, obraćale su joj se za pravne savete. U toku su bila i prva dva sudska procesa koje je ona vodila i koje smo uspele da dobijemo u korist žena koje smo zastupale. Jedan proces se vodio za krivično delo silovanja, a drugi za krivično delo incesta. Sudski postupak za krivično delo silovanja je trajao godinu i po dana, a nasilniku je izrečena kazna zatvora u trajanju od 12 meseci. U tom procesu advokatkinja je uspela da se izbori da se pasivni otpor žene tretira kao aktivna samoodbrana. Sudski postupak za krivično delo incesta trajao je 4 godine, a nasilniku je izrečena kazna zatvora od 18 meseci.

Početkom avgusta 1995., Srbi iz Krajine proterani su iz svog kraja, u jednom danu. Oko 200.000 ljudi krenulo je prema Banja Luci i Beogradu. Koji je ovo egzodus po redu? Ponovo gra-

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Radom u Ženskom centru, na sopstvenu ulogu u poslu, počela sam da gledam ne samo medicinski i usko profesionalno. U mojoj profesiji smatra se da mi, stručnjaci, mnogo bolje znamo kakva je pomoć potrebna onima koji dolaze kod nas nego oni sami. Pricipi rada u Ženskom centru su me naveli da posmatram stvari iz jednog novog ugla, odnosno da oni koji traže pomoć vrlo često imaju dovoljno potencijala i mogućnosti da iz tog problema izađu ukoliko im se omogući da koriste sopstvene potencijale i mogućnosti za prevazilaženje situacije u kojoj se nalaze. Istovremeno, počela sam da razmišljam kako pacijenti doživljavaju nas, psihijatre i naše intervencije. Moj posao je takav da su moje intervencije dosta direktivne, jer se smatra da kao takve imaju određeni cilj. Počela sam mnogo više da obraćam pažnju na svoj rad nego ranije. Privremenim izlaženjem iz profesije shvatila sam da cilj može da se postigne sa manje direktivnosti, a sa više korišćenja potencijala onog ko pomoć traži. Posle toga, cela priča o nasilju u moj glavi je dobila drugačije mesto....

Preko Ženskog centra shvatila sam koliki je udeo nasilja u svakodnevnom životu žena i dece i koliko mi kao profesionalci obraćamo nedovoljno pažnje na ovaj problem i ne na pravi način.

Smatram da me je aspekt feminističke filozofije i stava podstakao da svoju profesionalnu ulogu donekle "preformulišem", što je veoma korisno i za mene lično, a i za one koji dolaze po pomoć kod mene.

Ljubica Stojković

đanke i građani postaju izbeglice. Kroz Beograd, autoputem, su počele da mile kolone na traktorima. Žene iz Centra su im otišle u susret, na autoput i u pogranična mesta. Zapravo, suštinski, ništa nismo mogle da uradimo. Videle smo kolone uplašениh, očajnih ljudi sa očima crvenim od muke, vetra, nespavanja i gledanja u budućnost koje nije bilo. Gde idu? Na traktorima frižideri,

ogledala, stolice, jorgani, po koja svinja. Niko nije mogao još da shvati šta zapravo sve to znači. Ljudi su nas najčešće pitali: Kuda? Očajni što nisu odvezali stoku ili kera, što nisu poneli još slanine sa tavana, što nije bilo mesta za perjane jastuke, što nema ni jedne fotografije... Tragediji nije mogao da se sagleda kraj tih dana, a ni kasnije.

Uskoro je Centar bio pun žena iz Krajine. One, su ostavile svoja sela i zatekle se ovde u tuđem gradu, i neprestano misleći na svoje nepovratno ostavljene kuće. Često su nas pitale "Oćemo li se vratiti"?

Jovanka Stojisavljević, koja je radila za humanitarnu organizaciju Oxfam, vrlo brzo je zajedno sa Ženskim centrom pokrenula inicijativu za osnivanje Kuće za žene iz Krajine, koja je kasnije prerasla u organizaciju pod imenom Lastavica. Ovaj projekat je stvorio uslove da žene žrtve rata postanu pokretačice i liderke različitih projekata i inicijativa. Uspehu razvoja projekta diprinele su Vesna Cipruš, Divna Perić Todorović i Sanja Stanišić.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Smatram da sam izuzetno bogatstvo stekla samom činjenicom što sam bila dio Ženskog centra i da se i dan danas osjećam njegovim dijelom. Što je najljepše, bez obzira što sam otišla, ostao je veliki trag i osjećam da imam neku vrstu doma i kod vas. Prva asocijacija koju u meni budi Centar je stepen tolerancije, razumijevanja, poštivanja svačije ličnosti, jer smo mi žene sve veoma različite, koji apsolutno nigdje drugde nisam u tolikoj mjeri sreli. Asocijacija mi je toplina i činjenica da žene u Centru posvećuju mnogo pažnje jedna drugoj, pa i meni, i to na jedan nenametljiv način.

Aleksandra Martinović

Par meseci pre potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma još neke strane u ratu su požurile da završe posao. Nakon 200.000 prognanih iz Krajine, ubijeno je 8.000 muškaraca nesrpske nacionalnosti i 80.000 ljudi je izbačeno iz Srebrenice. Užasne činjenice. Postojanje još pet stotina ženskih centara u Bosni i Srbiji ne bi bili dovoljni da pokriju potrebe žena koje su preživele samo ova dva događaja.

Oktobar 1995, Helsinški parlament građana i građanki organizovan je u Tuzli. Predstavnice Centra su krenule i na taj sastanak.

Teme su uglavnom bile vezane za stvaranje civilnog društva i mirovnu kulturu, a paralelna celodnevna radionica trebalo je da izdiskutuje iskustva i status žena u ratu. Sedam autobusa i troje kola krenulo je iz Beograda i Praga. Put je vodio preko Mađarske - Zagreba - Krajine - mora - Mostara - Zenice do Tuzle. Prošle smo kroz Krajinu, tek dva meseca od progona. Sela prazna. Skinute table sa imenima mesta. Kuće čudno spaljene, tako da je uglavnom deo krova izgoreo. Mučnina i jeza. Prisećamo se priča žena koje dolaze u Centar i koje 24 sata misle samo o svome domu. Njihove kuće više nisu domovi. Sa bolom Krajine smo izašle na more, u lepo. Sa lepotom mora smo ušle u Mostar. Rupe na kućama, hiljadu metaka u svakom zidu. Stari, istočni deo grada je potpuno izranjavan, ali ljudi su na ulici, čuje se glas sa minareta, kafići su otvoreni, neko kretanje i život su tu. Deca u Bosni i dalje mašu na putu. Tako smo stigle do Tuzle, stotine nas,

tužnih, užasno tužnih prolazeći kroz svoju bivšu zemlju. U Tuzli je sve bilo važno, svaki susret, svaki razgovor, svaka zajednička pesma. Na radionici su pričale žene bošnjačke, hrvatske, srpske nacionalnosti, onda mirovnjakinje, ratnice, vernice, post komunistkinje, feministkinje, antimilitaristkinje... Postalo je jasno da su razlike ogromne. Rat je precepio naše duše na različite strane i svaki dijalog je pretpostavljao da znamo odakle mi dolazimo, odakle dolaze druge, da treba da pazimo šta

ćemo reći i kako ćemo šta nazvati. Sve se promenilo. Ovakvom sastanku je trebalo prići iskreno, ali i mudro, tražeći momente zajedničkog i bliskog. Na kraju smo se dogovorile da će feministkinje iz Beograda i Zagreba organizovati susret žena iz Federacije Bosne i Hercegovine sa ženama iz Republike Srpske. Rat još nije bio završen i ta odluka je bila hrabra.

Samo mesec dana kasnije, petog novembra 1995. potpisan je Dejtonski mirovni sporazum. Posle Dejtona, ipak smo malo odahnule. Došlo je vreme da smo mogle da organizujemo i ženske demonstracije koje nisu bile u vezi s ratom. Povodom 16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama, Centar i SOS telefon su pokrenuli prve ženske noćne demonstracije pod nazivom "Žene osvajaju noć". Žene iz Centra su našampale

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Centar za žene je za mene, kao prvo jedan veliki mir gde se opustim gde me svaka od žena razume. Roditelja odavno nemam, ali Centar mi je zamena za njih pre podne, a dvoje moje dece popodne. Pomažu mi u svemu hvala im puno i da mi nije njih ne znam šta bih. Zato još jednom vam hvala za sve.

B. M.

feminističke napise na papirima koje smo lepile po svojim jaknama: "Tesno mi je", "Žene ne žele nasilje", "Silovanje je zločin", "Sramota je nasilnikova"... Kalemegdan na minus 6 stepeni C. Magla, ponoć, nas trideset feministkinja hodale smo kroz park sa pištaljkama, sa konzervama koje zveče i vikale. Bilo je moćno vikati zajedno. Osvajale smo mrak Kalemegdana, osvajale smo Kalemegdan pre svega za sebe. Stavarale smo slobodu svome telu da hoda obično, slobodno, kroz park noću, znajući da je na svakom njegovom metru neka žena (mogla biti) bila zlostavljana.

Ovo je bila prva Nova godina, od početka rata, koju nismo dočekale na ulici - na demonstracijama "Za sve žrtve rata", protiv srpskog režima, sa svećama, između gradske i republičke skupštine, zajedno sa stotinak političkih aktivistkinja i aktivista.

DEVEDESET ŠESTA je bila godina hodanja. Neprekidnih, svakodnevnih, stalno ispočetka, protestnih šetnji i ogorčenja protiv Miloševićevog totalitarizma. Aktivistkinje *Centra* su se pridruživale kolonama, sa studentima od 12h i/ili od 3h popodne, pa nadalje, sa svim ostalim građanima. Iz dana u dan, tri meseca tako sa zviždaljkama, loncima, kišobranima, na vetru, kiši i snegu, cele jedne zime.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Kada sam prihvatila da kao psihoterapeutkinja radim u Autonomnom ženskom centru, nisam ni sanjala koliko će to uticati na moj psihoterapijski rad i na mene lično. Nisam ni sanjala koliko ću od žena koje rade u Centru naučiti i koliko će me sve što sam naučila učiniti osetljivom za žensku sudbinu...

Bila sam iznenađena sa koliko entuzijazma i posvećenosti konsultantkinje i koordinatorke Centra rade sa ženama. Tu sam se sreća sa aktivističkim pristupom problemima žena i sve je to učinilo da moj rad, koji je polako počeo da postaje rutinski, dobije novu dimenziju i novi smisao. Zahvalna sam Centru na tome.

Primitila sam i to da žene Centra ne mogu da se otrgnu od ženske navike koja je duboko ukorenjena, a to je navika da se suviše daju, a da malo misle na sebe. Međutim, obzirom da žene u Centru stalno uče i razvijaju se, sigurna sam da će postići da uspostave ravnotežu davanja i primanja, da će početi da traže više za sebe i da će početi da vode računa o sebi. Ja to njima, a i sebi želim od sveg srca.

Lukrecija Vranješević

Sada, nakon puno vremena izmeštenog života, ženama u izbegličkom statusu više nije trebala psihoterapija nego posao, novac i tačne informacije o tome da li se mogu vratiti kući, ostvariti penziju i slično. Bilo je važno povezivati se sa drugim nevladinim organizacijama koje rade na pravnim pitanjima izbeglica, jer je *Ženski centar* sve manje mogao da zadovolji potrebe žena, izbeglica. Pored toga, ovo je bila poslednja godina u kojoj smo pomagale ženama

žrtvama rata da dobiju pravo na odlazak u treću zemlju. Centar je do tada aktivno saradivao sa UNHCR-om (Komesarijatom za izbeglice ujedinjenih nacija) i IOM-om (migracionom kancelarijom), kako bi pomogle ženama koje su preživele ratne zločine, a želele su da odu u neku drugu zemlju. Drugim rečima, Centar je sve manje radio sa žrtvama silovanja u ratu, jer su mnoge žene već bile otišle u treće zemlje ili se vratile u svoje krajeve. Tada je Centar mogao više da se posveti radu sa ženama

koje žive u nasilju u porodici ili su žrtve seksualnog nasilja.

Novost ove godine bila je *Prva feministička letnja škola za aktivistkinje ženskih grupa iz država bivše Jugoslavije*. Ovaj projekat je bio još jedna prekretnica za feminističku politiku solidarnosti. Nedelju dana u Novom Bečeju intenzivirale su znanje i emocije žena. Sve što se u školi dogodilo bio je uspeh, pa je odlučeno da se projekat nastavi.

Te godine održan je Seminar sa Aihom Zemp, psihoterapeutkinjom iz Švajcarske, o širenju svesti o ženama sa invaliditetom. Kao i većina događaja u *Ženskom centru*, tako je i ovaj bio istorijski i na poseban način je promenio sve nas učesnice. Aiha Zemp, koja je rođena bez ruku i nogu, a od rođenja je u kolicima, već je 15 godina radila sa ženama sa invaliditetima i ženama ometenim u razvoju koje su preživele nasilje. Malo je reći, oduševila nas je. Sa njom smo prošle kroz različite predrasude koje su prisutne u društvu i u nama, a u vezi su sa ženama sa invaliditetom i rađanjem, njihovim doživljajem ulice, porodice, posla, seksualnosti i uopšte sa temama koje običan svet uglavnom ne vidi ili izbegava. Na kraju seminara napravile smo nezaboravnu žurku na kojoj su žene u kolicima, prvi put u našem *Centru*, igrale zajedno sa nama. To su bili trenuci uzbuđenja koji nas menjaju.

Nakon ovog seminara u *Centru* je počelo okupljanje prvih aktivistkinja sa invaliditetom. Učile smo da posmatramo prostor *Centra* iz perspektive kolica. Šta sa prostirkama koje se lako zavrću, šta sa otiračem ispred ulaza, kako podići kolica, koliki je lift, koliko su široka vrata WC-a? Lepojka Mitanovska, Vesna

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Upoznali smo se i prepoznali, Ženski centar i ja. Između dva dobra, između dva zla, između zla i dobra, između Neba i Zemlje. Nas dvoje, sami, licem u lice, po snegu i kiši, na vetru i suncu.

Ako je Ženski centar autonomija, onda nam je nezavisnost zajednička.

Ako je Autonomni centar ženski, koren nam je isti, žena nas je rodila; iz ljubavi i iz patnje, samo žena i uvek žena.

Ako je Centar jedna tačka na jednom putu ka jednoj ideji, ideji Pravde, onda je to malo večnog, ono isto što prolazimo, a podstiče na prave stvari, stvari slobodne od svakog vremena.

Nena Antić

ŽENE I NASILJE

To mi se dogodilo letos na moru. Bila sam sa drugaricom u Crnoj Gori. Onda jedno veče sam izašla sa mladićem koga sam znala kao prijatelja mog prijatelja. Tada prvi put nisam izašla zajedno da prijateljicom, nego sama sa njim. Bio je ljubazan i povezao me je kolima. Te noći sam bila žrtva silovanja."

S. S. Beograd, 2002

Draženović, Aleksandra Haravan i druge feministkinje su osnovale Grupu za podršku invalidnim ženama i deci i majkama invalidnih osobaIz kruga.

Kraj rata značio je da su konačno počele da funkcionišu telefonske linije sa Hrvatskom i da nas je Nela Pamuković iz zagrebačkog Centra za žene žrtve rata, odmah nakon toga, nazvala. Kako smo se radovale! Kako je svaka od nas želela da čuje Nelu! Da kaže: "Zoveš iz Zagreba!!" Konačno! Eto! Sve ove godine tih 400km kao da su bili dalje od kraja sveta.

Kraj rata je značio i da su dve volonterke SOS telefona iz Ljubljane sele u kola, prošle taj poznati, stari, auto-put i došle da nas posete! Bilo je to posebno veselje koje su nam priredile Lorena i Mojca. Hvala im za radost.

Vreme koje je prošlo od kraja rata je takođe značilo da novac za funkcionisanje Centra, više ne dolazi lako, već da se moramo obučiti za pisanja projekata i drugačiju organizaciju rada.

DEVEDESET SEDMA je i dalje bila godina protesta, ali sada i kordona. Policija je počela da blokira demonstrante, da pravi zamke u uskim ulicama, da koristi pendreke, a to je značilo nove strahove. Pojavili su se specijalci sa šlemovima i kordoni na Terazijama su postali svakodnevnica. Feministkinje ženskih grupa su bile na ulicama. Tada smo zajedno napisale pamflet ŽENE, ZVIŽDITE, kako bi povezale žensku istoriju zviždaljke kao metode ženske samoodbrane sa zviždanjem protiv režima.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

U Ženski centar sam došla slučajno. Postojala je potreba da deo posla uradi žena koja je inženjer građevinske struke. Bilo mi je to novo iskustvo, novi način rada, komunikacije, radne procedure. Sve je bilo drugačije.

Dopala mi se atmosfera u Centru. Na momente mi je delovalo kao da sam ušla u ženski hram po kome se kreću žene blagog izraza lica i posvećene nečemu, meni tada nepoznatom. Posle sam se upoznala sa radom Centra i iznenadila koliko se tu aktivnosti obavlja. Najznačajnije je koliko se pomaže drugim ženama koje imaju probleme i koje u Centru, možda po prvi put, nalaze nadu da izađu iz svog začaranog kruga i iz svoje nevolje. Pri tome, one upoznaju svoju sopstvenu snagu, koju su naslućivale, ali nisu imale hrabrosti da je ispolje.

Drago mi je što sam jedan period bila članica tog tima i nadam se da se saradnja nije prekinula i da ćemo nastaviti zajedno da radimo na osnaživanju žena koje u jednom trenutku pomisle da iz začaranog kruga nema izlaska.

Od srca čestitam desetogodišnjicu rada!

Jadranka Gilić

Problem bede bio je problem broj jedan žena koje su se obraćale Centru. Sistem socijalne pomoći, definitivno je bio rasturen, a siromaštvo je postalo deo života. Mnoge žene nisu mogle ni da pomisle da izađu iz situacija nasilja, jer nisu imale svoj novac i nisu imale kud.

Podrška drugim ženskim projektima dovela je u Centar sjajne aktivistkinje nove grupe *Žene na delu*. Grupu je pokrenula Laurence Hovde, aktivistkinja iz SAD, sa namerom da sistematski podrži žene u netipičnim profesijama. Tako je nastao bil-

ten ove grupe, koja je pokrenula i edukaciju, a krajem godine je deset žena završilo prvi "Majstorka kurs", na kome su se obučile osnovama električarskog i vodoinstalaterskog posla. Eto još jednog istorijskog trenutka. Česme u Centru popravljale su žene!

U Kingstonu u Kanadi od 13. do 17. juna, održana je "Prva svetska konferencija o raku dojke". Na konferenciji su učesvovala i pred-

stavnice Centra. Prisustvovalo je više od 600 delegata i delegatkinja iz celog sveta. Zajedno su učestvovali naučnici/e, lekari/ke, ekolozi, aktivistkinje i aktivisti, žene koje su bolovale ili prebolele rak dojke i poznata fotografkinja Matuška, koja izlaže svoje portrete sa obnaženim grudima, posle radikalne mastektomije. Ona je treća generacija žena u svojoj porodici koja je obolela od raka dojke. Svoje iskustvo pretvorila je u podršku drugim ženama i rekla: "Ja sam izgubila dojkicu, a pokret je dobio još jednu aktivistkinju». Atmosfera je bila izuzetna uprkos temi koja je sama za sebe teška i opte-

ŽENE I NASILJE

U subotu sam završila u Urgentnom centru, imam potvrdu. On me stalno vređa, psuje, pljuje me, tuče me i udara. Pre neki dan je rekao drugu preko telefona da je potrošio nasledstvo od svoje žene i da mora da nađe drugu. Tad mi je pukao film. Inače počeo je da kidiše i na ćerke. Ja se nisam udala da rasturam porodicu, prvo sam ga mnogo volela, onda sam bila ravnodušna, a sada ga mrzim. Moram i zbog ćerki i zbog sebe da se razvedem.

M. F. Beograd, 1998.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Aktivnosti, Autonomnog ženskog centra, na prevenciji, suzbijanju i eliminaciji nasilja, kao i na diskriminacije na rodnoj osnovi, su jasne i artikulisane u stavu da postoje rodne posebnosti na koje se mora obratiti pažnja i koje moraju postati deo prakse institucija, organizacija i pojedinaca posebno profesionalaca. Insistiranje da se ne ostane samo na diseminaciji ideje, već na njenoj implementaciji u praksu je najznačajniji deo toga. Jasna poruka, dobar tajming, dobar balans između metoda rada i dobro, profesionalno dizajnirane aktivnosti programa, su vrlo značajan kvalitet. Želja da se povežu sa formalnim sektorom, ali ne da bi radile za njega, već da nametnu promene, stavove i praksu, takođe je značajan kvalitet. Mislim, da je Ženski centar u ovome prilično unikatan.

Viktorija Cucić

ŽENE I NASILJE

Upravo je porazbijao sve u kući. Maltretira me već duže vreme. Preti da će mi oduzeti decu ako ga napustim. Nemamo nikakvu komunikaciju. Traži mi da mu kuvam ono što on hoće, onda više ako nisam to skuvala i polomi šerpu. Pre dve godine mi je odrezao uvo. Nisam smela da ga prijavim policiji da me ne bi više tukao. Živim u strahu.

P. G. Beograd, 2001

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Mišljenja sam da je edukacija profesionalaca, koju je organizovao Autonomni ženski centar, veoma bitna radi poznavanja materije, dinamike problematike i adekvatnog odgovora na krivično delo Nasilje u porodici, a zbog pravovremenog i profesionalnog reagovanja. Da se nasilje ne minimizira, da se žrtva "ne šeta od stanice do stanice" i da u skladu sa Krivičnim zakonom (čl. 118a KZ RS i ZKP), blagovremeno, profesionalno i humano reaguje. Uspostavljanje evidencije o nasilju u porodici je potrebno, da bi se podaci o ovom krivičnom delu mogli publikovati, kako bi se obavestila javnost i reagovanje na ovaj veliki društveni problem, veliku "tamnu brojku" između stvarnosti i prijavljenog.... Organizovanje susreta profesionalaca iz različitih institucija je dobro i potrebno radi ličnog upoznavanja i bolje komunikacije u konkretnim slučajevima. Pravljenje internih sporazuma o saradnji takođe je dobro, naročito po teritorijalnom principu opština, da bi se Centri za socijalni rad, policija i zdravstvo, koji su direktno uključeni u rad na čl. 118a povezali i međusobno obaveštavali...

Milena Živanović

rećujuća. Učešće velikog broja žena punih energije, snage i samopuzdanja učvrstilo je verovanje da je moguće prevazići ili pobediti bolest zajedničkim akcijama i podrškom. Bila je posebna čast i odgovornost učestvovati na tom skupu.

Sledeći istorijski trenutak je bilo osnivanje *Feminističkog pozorišta-PUT 5a*. Samo za žene, samo od žena. Pozorište je osnovala i vodila Zorica Jevremović. U proleće pozorište je otvoreno predstavom *Arijadna*. Ovog puta grčki mit je dobio feministički obrt i

antimilitarističku poruku. Arijadna, poznata po tome što je klupko konca dala Tezeju da uđe u lavirint i ubije čudivište Minotaura, ovog puta nije htela da prihvati klupko. Klupko joj se nameće, a sve oko Arijadne – žene, pritiska je na stare uloge. Nova Arijadna ga neće, čime odbija da podržava muškarce heroje, militarizam, odbija da bude romantično žrtvovana, a klupko prestaje da bude simbol plemenite nesebičnosti žena. Arijadna počinje da podržava sebe.

Druga predstava *Šaputave devojke* govori o ženskom prijateljstvu i ženskim noćnim razgovorima. U spavaćicama. U glavnim ulogama su bile dve aktivistkinje grupe *...Iz kruga*, u kolicima, *Vesna i Dragana*. Ovom predstavom ženski razgovori postaju deo pozorišne istorije i poseban doživljaj za gledalište.

Te godine žene iz pet različitih ženskih grupa započele su projekat na prevodenju i adaptaciji knjige o ženskom zdravlju *Naša tela, mi* (Our bodies, Ourselves). Knjigu su pisale žene profesionalke i feministkinje iz SAD-a, namenile je ženama, kako bi im omogućile da upoznaju i istraže sebe, svoje telo, naprave svoje izbore i ujedno zaštite svoje zdravlje. Nemedicinski orijentisana, ali usredsređena na žensko telo, ova knjiga dala je značaj perspektivi da dragocena ženska iskustva, a samim tim i svaka pojedinačna žena uzme puno učešće u brizi o svom telu, zdravlju i životu. Prevod i adaptacija ove knjige je proizvod entuzijazma, ogromne želje i rada žena aktivistkinja iz

Porukom *Žene svih zemalja umrežite se!* Ženske grupe iz Kraljeva, Niša, Leskovca, Novog Sada, Podgorice, Banja Luke, Skoplja, Kumanova i Beograda, 18. i 19. aprila, osnovale su *Mrežu protiv muškog nasilja nad ženama*.

Krajem oktobra, zajedno sa aktivistkinjama *SOS telefona* organizovan je inicijativni skup *Istočno-evropske mreže protiv nasilja nad ženama*. Po prvi put okupile su se u Beogradu ekspertkinje iz Albanije, Bugarske, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Češke, Estonije, Mađarske, Kazastana, Kirgistanu, Latvije, Letonije,

ŽENE I NASILJE

Muž me je dočekaao rečima, ovo je za tebe, a držao je sekiru u rukama. On me stalno tuče od kada me je išutirao dok sam bila trudna. Pre dve godine smo se razveli, ali ja nemam kud pa još uvek živimo zajedno. Zvala sam policiju više puta, oni dođu i kažu mu da me ne tuče i on opet nastavi. Imala sam i potres mozga. Sad se javljam od komšinice, u papučama sam. Ne znam kako sutra da idem na posao, ne smem da se vratim kući, ubiće me.

S.K. Beograd. 1996.

Beograda, da čitanje ovog teksta učine pristupačnim ženama našeg jezičkog područja. Ovim poslom pokrenuta je ideja o budućem ženskom zdravstvenom projektu.

Centar je i dalje, prosečno, mesečno primao oko 100 žena na individualno savetovanje i odgovarao na približno 150 telefonskih poziva.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

U Autonomni ženski centar sam prvi put došla kada nam je počela instruktaža za volonterke SOS telefona. Centar je za mene bio sigurno mesto i tokom bombardovanja. Skupljale smo se, spremale zajedno hranu i hrabrile jedna drugu.

Pitala sam da li bih mogla nešto da radim, jer sam bezuspešno tražila posao posle diplomiranja. Prvo sam počela da volontiram, a posle sam učestvovala u osnivanju pravne grupe - Justicia.

Centar je mesto gde sam naučila mnogo stvari koje sigurno ne bih naučila na nekom drugom mestu. Naučila sam i da radim na sebi, da se trudim da postanem bolja osoba.

Diana Miladinović

ŽENE I NASILJE

Živim na luft, samo jedna soba je malterisana. Razvela sam se pre tri godine od muža. On me je tukao. Mnogo. Onda mi je umrla beba u stomaku od njegovih udaraca, beba je imala osam i po meseci. Htela sam tada sebe da ubijem. On je otišao i ništa. Sada živim sa drugim, ali on me ne razume.

N. A. Beograd, 2003.

Makedonije, Moldove, Poljske, Rumunije, Rusije, Slovačke, Slovenije i Ukrajine. Susret sestara iz Istočne Evrope bio je uzbudljiv, a još uzbudljivije bilo je shvatiti da radimo iste stvari na slične načine, sa sličnim poteškoćama i uspesima.

Ova dva susreta lokalne i međunarodne mreže bila su od velikog značaja za sve nas, znale smo da nismo same, dobile smo energiju i nadu da ujedinjene na zajedničkom poslu možemo da učinimo mnogo više za druge žene i za sebe same.

Ove godine Centru su se pridružile Sandra Vesić, Lukrecija Vranješević i Ljubica Stojković i Nada Žarković.

DEVEDESET OSMA je bila godina kada se obeležavala 50-to godišnjica od potpisivanja *Univerzalne deklaracije Ujedinjenih Nacija o ljudskim pravima*. Učestvovala smo u kampanji promovisanja ljudskih prava koju je vodila Jelena Šantić, jedna od najaktivnijih antiratnih aktivistkinja. Akcija kojom smo bile deo svetske ženske kampanje zvala se: *Zahtevamo i proslavljamo ženska ljudska prava*. Po hladnom decembarskom danu na ulicama delile smo pamflet "Šta su ženska ljudska prava".

Iako smo još uvek živele u totalitarničkom režimu, shvatile smo da izolovano od postojećih društvenih institucija ne možemo pružiti adekvatnu i sveobuhvatnu pomoć ženama koje preživljavaju nasilje. Donele smo odluku da započnemo saradnju sa predstavnicima *Instituta za mentalno*

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Onog trenutka kada sam zakoračila u Centar prvi put sam osetila specifičnu i za mene novu energiju solidarnosti, nežnosti i podrške, koja kao da je izvirala iz samog prostora, zračila iz slika sa zidova i iz očiju žena sa kojima sam se susretala.

Ta energija me svaki put iznova potseti zbog čega je biti žena tako božanstven osećaj.

Milena Timotijević

zdravlje i Gradskog Centara za socijalni rad. Na sastancima smo upoznale divne osobe sa kojima smo imale dobre uslove da zajednički utičemo na postojeći sistem onoliko koliko se u datim uslovima moglo. Sećamo se iz tih dana Dr. Veronike Išpanović-Radojković, Dr. Olivera Vidojevića, Dr. Zorke Lopičić, Vere Pađen, Svetozara Mujića, Mome Dacića, Vukašina Medurića i mnogih drugih. Metodologija i planovi rada i saradnje brižljivo su pripremani i dogovarani kako bi u realizaciju ušli sa što više izgleda za uspeh na profesionalnom planu i uticajem u društvenom smislu. Saradnja je trajala sve do početka 1999. godine, kada smo zbog bombardovanja morali da je prekinemo i tek dosta kasnije, ali sa više društvenih preduslova, nastavimo 2001. godine.

Pored toga, vodile smo edukacije za ženske grupe iz Srbije i podržavale osnivanja SOS telefona za žene i decu žrtve nasilja u Novom Sadu, Leskovcu, Nišu, Vlasotincu i Vršcu, a onda i u Zenici i Banja Luci.

Sve ove godine obavljale smo individualna savetovanja podrške za žene koje žive sa traumom nasilja. Da bi naš rad bio što uspešniji, u saradnji sa holandskom organizacijom *Admira*, sistematski smo se obučavale o veštinama feminističkog konsultovanja u radu sa ženama koje preživljavaju nasilje. U toku pet uzastopnih godina, treninge su nam vodile terapeutkinje iz Holandije: Anja Muelenbelt, Gerda Aarnink, Els Osborg, Marlies Menesse i Marlies Bosch.

U proleće 1998, održan je prvi istorijski sastanak institucija i Ženskog centra o nasilju nad ženama i decom na Paliću. Učesnici su bili predstavnici Instituta za mentalno zdravlje u Beogradu, Gradskog Centra i opštinskih centara za socijalni rad. Prvi put jednom takvom sastanku prisustvovali su i predstavnici policije, nedodirljiv bastion represije, nespreman na bilo kakav dijalog sa nevladinim organizacijama. Predstavnice Ženskog centra ravno-

ŽENE I NASILJE

Moj otac je advokat i ugledan čovek. Niko mi nije verovao da on nas malteretira, da je naš privatni život jedna permanentna orgija nasilja. Otac je redovno premlaćivao mene, moju stariju sestru i majku, a nju je redovno plus i silovao. Moja sestra i ja smo sve to gledale. Živele smo sa modricama i mučninom u duši.

B.C. Beograd, 1994

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Feministički principi na kojima funkcioniše Centar, a i ja lično, su nešto što mi je vrlo važno i što je na puno načina odredilo moju sliku sveta i sliku same sebe.

Ovde sam počela da preispitujem sopstvene pozicije moći, naučila sam da pomeram svoje granice, ali i da stvaram nove. Shvatila sam da je rad na sebi najteži od svih. Počela sam da podržavam sebe i druge da "transformišemo ćutanje u jezik i akciju".

Centar je mesto gde smo važne jedna drugoj i gde sam ja naučila da budem važna sama sebi.

Tijana Popivoda

pravno sa institucijama diskutovale su o problemu. Bilo je jasno da se uvažava naš rad, da imamo rezultate i da imamo šta da ponudimo institucijama sa kojima treba da činimo mrežu podrške za žene i decu žrtve nasilja. To je bilo pokretanje novog poglavlja ženske istorije.

Biblioteka *Centra* je solidarnim donacijama feministkinja iz raznih zemalja već imala oko 500 knjiga o nasilju nad ženama i ratu.

DEVEDESET DEVETA je bila godina novih ratova. Milošević je ovog puta krenuo na sve nas, preko NATO snaga i preko svoje policije. Bilo je jasno da postoje dva paralelna rata - bombardovanje, a pored toga, Srbiji nevidljivo, etničko čišćenje građanki i građana albanske nacionalnosti sa Kosova.

Strah je postala javna činjenica, pa je *Autonomni ženski centar* odmah započeo da radi na strahu žena od bombardovanja. Napravile smo listu telefona poznanica i klijenkinja iz svih delova Srbije, Crne Gore i Kosova. Zvale smo ih da saznamo kako su, da podelimo bes, tugu i strah, i podržimo jedna drugu. U tri meseca telefoniranja sa ženama iz 42 grada, sakupile smo 780 beležaka ženskih ratnih iskustava.

Pored beleženja telefonskih zapisa, počele smo da uz saradnju sa ženama iz Srbije i Crne Gore aktivno, pismeno ili putem diktafona, beležimo svedočanstva žena koje su preživljavale bombardovanje. Želele smo da sva ta svedočanstva stavimo u knjigu, da ženska iskustva ne završe anonimno. U ovom poslu sa nama je učestvovala i Brankica Grupković. Trake sa preko dve stotine ženskih priča su prekucane, tekstovi fajlirani. Još uvek čekaju da budu publikovane.

Na emotivnom nivou ovaj period je za sve žene vezane za *Centar* bio izuzetno važan.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

U prošlom veku razmišljala sam o ženskom prostoru u kome se može razgovarati o problemima rata, nasilja i diskriminacije. Hrabre žene tog vremena napravile su nepresušni izvor ideja i akcija. Počele su da sakupljaju znanja i autentična ženska iskustva. Osnovale su specijalizovanu biblioteku, prvu takve vrste na ovim prostorima, sa knjigama iz oblasti koju su imenovalе NASILJE PREMA ŽENAMA, neophodnu svima koje se bave ovim problemima. Žene iz Centra sa istim entuzijazmom i empatijom, aktivističkom zaljubljenošću i oduševljenošću, svaku novu ideju koja menja našu stvarnost, prenose generacijama novih saradnica i volonterki. Autonomni ženski centar iz Tiršove 5a, širi se i na okolne ulice, pa zato mogu da verujem da u ovom gradu više neće biti nasilja!

Sladana Radulović

Mnoge žene su tada prvi put došle u Centar i doživele ga kao svoju drugu kuću, sigurno mesto. Svakodnevno je stizalo po stotine mejlova od kojih po dvadeset poruka solidarnosti i podrške sa svih kontinenta. Sve te poruke smo čuvale i još ih imamo.

Tih dana predstavnici donatorske organizacije CAFOD, Irena Džaj-

kovska iz Makedonije i Jerome Piercy iz Velike Britanije zvali su nas telefonom.

Jerome Piercy kao Britanac, čija zemlja je učestvovala u NATO bombardovanju je želeo da se izvini, da kaže da se on sa time ne slaže. Oboje su želeli da pomognu i pitali nas šta je to što je u tom trenutku najpotrebnije. Mi smo rekle da je u tom momentu i najakutnije bilo pomoći Romima sa Kosova. Došli su bez igde ičega i ni u šta. Železnička stanica Beograd, bila je njihov sabirni centar tih dana. Redovno smo odlazile, u prvo vreme i pod uzbunom, u romska naselja u okolini Beograda i u gradove u Srbiji, Kragujevac, Pančevo, Niš, Valjevo, Surdulicu... Pored humanitarne pomoći organizovale smo lekarske preglede, zajedno sa nama po naseljima su išle doktorke Biljana Smaić, Bogdanka Čabak i Katarina Bogavac. Organizovale smo dovoz vode u naselja i brinule o sanitarnoj situaciji i nasipanju puteva. Radile smo radionice sa Romkinjama. Upoznale smo mnogo žena i muškaraca, stekle njihove simpatije i poverenje. Oni su živeli u kućama od kartona i štapova, na brdima đubreta i materijala za reciklažu, a mi smo učile šta znači život Roma, dostojanstvo u bedi, predrasudama, diskriminaciji i netoleranciji. U radu sa Romima, u njihovim naseljima, provele smo tri godine.

Nakon intenzivog rada tokom proleća, u Centru su počele da redovno rade Bobana Macanović, Bosa Janjušević, Biljana Maletin i Sandra Ljubinković.

Decembra meseca aktivistkinje Autonomog ženskog centra su bile pozvane na prvu Međunarodnu konferenciju o ljud-

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Ja lično ne znam kako bih izrazila osećanja. Mislim da je svaka reč ili komentar malo. Ovde ste svi izuzetno dobri pažljivi i puni razumevanja. Ja lično mnogo, mnogo dugujem vama tj. ovom Centru i stvarno hvala od sveg srca svima vama na kompletnoj pomoći i podršci.

Lj. Đ.

ŽENE I RAT

Imali smo struje noćas. Raspoloženje mi je onako, promenljivo. Poprilično iscrpljujuće. Gruvaju preko dana. Muka mi je. Možda ću morati da se selim. Niko više nije empatičan. Oni još uvek ne gruvaju po centru, ali se jako čuje jer je vazdušnom linijom, sve blizu. Nemam više tolerancije. Sve je sabijeno u lokalne okvire. Informacije dobijam iz drugih gradova. Uхватила me je panika kada su isključili struju. Klinci su dobro, čute i slušaju da li idu avioni. Najgore je kada moraš da se praviš da je sve normalno, a rat je kao usput. Ne mogu više da slušam!. Saopštenje raškog okruga i NIŠTA! Ljudi su revoltirani. Ko je otišao u rat, sirotinja i seljaci. Ljudi umiru od stresa. Svi su zanemeli od straha. Toliko negativne energije u narodu. Stašno. Više me iznervira neka glupa informacija, nego kad čujem da avion leti.

J.M. Kraljevo, maj, 1999.

skim pravima na Kosovu. Shvatile smo da je to važan trenutak za nas, za našu politiku neprekidne saradnje sa Drugom. Sve ovo vreme imale smo saradnice i prijateljice među Albancima na Kosovu. Dakle, dve predstavnice Centra su krenule na taj put, jednim sasvim običnim sredstvom, autobusom do zadnjeg sela pred granicu Kosova, zatim malo peške preko brda, zatim pred Miloševićevu policiju koja nije mogla verovati da, eto,

neko ide unutra "kada svi izlaze". U Prištini su ih čekale prijateljice, Igbale Rogova, Nazlie Bala, Vjosa Dobruna, Vjolca Krasnići. Nije bilo struje, nije bilo vode, ni grejanja, na ulici svaka druga svetiljka je imala sijalicu, devojke su se vraćale kući rano, a svaka osoba sa kojom smo razgovarale imala je svoju tešku priču o tome kako je preživela devedeset i devetu. Opasno je bilo govoriti srpski, pa smo se sporazumevale na engleskom. Suze, bol i dodiri solidarnosti. Još jednom.

DVEHILJADITA je bila prekretnica. Tog proleća, Milošević je počeo, obračun sa nevladinim organizacijama, "stranim plaćenicima" i "izdajnicima". Zaposleni u Službi državne bezbed-

nosti i finansijskoj policiji, postali su unutrašnja dekoracija nevladinih organizacija. Strah se uvukao u sve nas i opet postao intenzivan, od jutra do mraka. Zakon koji je regulisao poslovanje nevladinih organizacija nije postojao. Svaki papir je mogao da bude sumnjiv i opa-

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Ženski centar je za mene oličjenje snage, ljubavi, volje, upornosti, hrabrosti, poštovanja. Ženski centar ima dušu, srce i um, koji neprestano zrače pozitivnom snagom i energijom.

Jelena Pavićević

san. Dokumentacija u kompjuteru pogotovu. Sklonile smo papire, dokumente, zapise sa sastanaka, račune, izvadile sve podatke iz kompjutera. U junu su ušli u prostorije *Žena u crnom* i u privatni stan njihove blagajnice, odneli hard disk iz kompjutera, i strah se intenzivirao. Period dug nekoliko meseci ličio je na duge godine. I sve tako do 5. oktobra.

Pokrenuta je inicijativa *Info centar*. Posle *Adresara ženskih grupa Srbije, Vojvodine, Kosova* i podrške za 14 ženskih grupa *Info centar* je pokrenuo web sajt www.womenngo.org.yu koji sada sadrži oko 1100 stranica sa informacijama o nasilju nad ženama, ženskom zdravlju i feminističkoj teoriji. Na sajtu su knjige i materijali koji su izdale različite ženske organizacije, a omogućen je i pristup direktorijumu sa adresama i podacima o aktivnostima ženskih organizacija u Srbiji i Crnoj Gori. Web sajt je još jedan važan korak u širenju ženske politike i komunikacije.

U sastavu *Centra* je osnovana pravna grupa *Justicia*. Osnivačice su bile Diana Miladinović i Aleksandra Martinović. Cilj osnivanja grupe bio je pružanje pravne pomoći za žene žrtve nasilja. Prethodno iskustvo je pokazalo da sem advokatskih saveta naše klijentkinje imaju i druge potrebe iz domena pravne zaštite, kao što su pisanje podnesaka i zastupanje žena u sudskim postupcima. Pored toga, Krivični Za-

ŽENE I RAT

... Mislim da nema čoveka koji se nije uplašio zvuka prve sirene i zvuka prvih bombi, ali ja nisam smela da se plašim, jer imam dvoje dece. Gledala sam da oni u mojim očima, u mojim pokretima ne primete nikakav strah, da sve izgleda normalno... Smatram, a to je moje lično mišljenje na koje imam pravo, da sve ovo nije moralo da se dogodi, a pogotovo ne sa ovolikim žrtvama. Deca kojoj je oduzeto pravo na smeh, na igru i na radost pojma nisu imala zašto se sve to događalo i ko je za to kriv. Mi odrasli to jako dobro znamo, ali o tome uporno čutimo, da zaštitimo sebe i sliku o sebi pred našom decom. Koliko u tome grešimo?.

O.P. Subotica, jul 1999.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Na početku edukacije iz porodičnog nasilja bili smo skloni da kažemo: "Mi u Centru za socijalni rad oduvek radimo sa nasiljem u porodici i ta pojava nam nije strana". Naravno, to je tačno, jer ni jedna individualna ili društvena patologija nije mimoišla angažovanje profesionalaca u Centru. Međutim, "radili" smo tako što smo ili preuzimali preveliku odgovornost nastojeći da "spasimo" žrtve nasilja, ili smo odustajali od bilo kakve intervencije očekujući da druge institucije pre nas preuzmu svoj deo odgovornosti u zaustavljanju nasilja u porodici.

Projekat Autonomnog ženskog centra, "Za život bez straha" nam je omogućio, kroz edukativne materijale, da shvatimo svu složenost i društvenu uslovljenost nasilja nad ženama i da, na bazi iskustava i prakse u drugim zemljama, pronađemo svoje mesto među institucijama i nevladinim organizacijama koje se bave zaustavljanjem nasilja u porodici. Projekat nije nudio gotova rešenja, niti je bilo koja institucija (Centar za socijalni rad, policija, zdravstvo, nevladine organizacije) bila favorizovana kao "jedina koja zna i ume kako treba" koordinisano delovati na nasilje u porodici. Projekat nam je omogućio da sami gradimo istinsko partnerstvo na lokalnom nivou između ovih institucija i da pronalazimo nabolje oblike međusobne saradnje i obaveštavanja"...

Jeca Nedeljkov

ŽENE I RAT

... Ja se nisam plašila uopšte, nije mi bilo bitno da ako sirena svira, bežim u podrum. Mi i nismo išli u podrum, ja barem nisam išla. Ako treba da poginem to mi je definitivna stvar, šta sada imam da se nerviram da li ću poginuti u kući ili u podrumu ili na sred ulice. Bila sam prilično smirena. Jeste malo neprijatno kada se čuju avioni, kad se čuje onaj grozan zvuk i kada se oseće detonacije u daljini ili u blizini, svejedno. Da, u to vreme smo nabavili satelitsku antenu, pošto je bila prilično jeftina, ali bilo me je blam, zar u sred rata da kupujemo satelitsku antenu, ali morali smo jer su srušili predajnik na Ovčaru pa nismo imali šta da gledamo i da slušamo. Nervirale su me sve te priče o medijskom ratu, pa sam morala da se iz prve ruke informišem šta to pričaju na CNN-u i Englezi. Onda sam prvi put čula da postoje tamo neke albanske izbeglice i priče o etničkom čišćenju, pa sam se onda zapitala, možda ovo nama sve i treba da se dogodi. Do tada sam se pitala, što nam ovo rade. Pokušala sam da nađem neku objektivnu distancu, da se postavim. Onda je bio jedan dan u Čačku kada su u sred dana, u tri sata, bacali neke bombe, poubijali neki silan svet i to je bilo strašno. Baš je bilo potresno videti sve te prizore. Do tada nisam ni razmišljala šta može da se dogodi meni, mojoj porodici, poznatima. Pa, ako nam padne bomba pobiće nas sve, pa će nam biti svejedno. Ali šta ako preživimo, ako ostanemo bogalji, to nam baš nije bilo potrebno... E, onda su bile priče kada će da se završi, hoće li kopnena invazija da se dogodi, pa smo analizirali sve to. Gubili smo se u tim analizama, jer sada smo odjedanput svi postali političari i vojni eksperti. Onda kada smo gledali CNN i uopšte strane stanice shvatila sam da smo postali građani drugog reda i počelo je, što se sve bližilo kraju, da me preplavljuje jedno osećanje beznadežnosti u budućnosti. Šta smo mi bogu zgrešili, ako je njima kriv jedam čovek, da mi svi moramo da ispaštamo. Postali smo obeleženi i gde se god pojavimo pratiće nas sve što se desilo. Ne znam kako da promenim sve to....

V.R. Čačak, juli, 1999.

otpora za odlazak vođe i njegovog režima. Mnogi ženski centri, omladinski centri i drugi radili su na pokretanju svesti građanki i građana da se izade na izbore i definitivno kaže NE.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Ne znam šta bi bilo sa nama da nije bilo Vas ! Divni ste . Hvala

I. , J. i G.

Dogodio se peti oktobar. Uzbuđenje koje je trajalo od početka septembra, potencirano lažiranjem rezultata izbora od 24. 09., dostiglo je

kon Republike Srbije tada nije poznavao nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje na radnom mestu, silovanje u braku. Sve to je otežavalo uspešnu podršku ženama i ujedno zahtevalo izmenu u zakonima koja ta prava regulišu.

Radu Centra su se pridružile i Dragana Vujić, Nadica Marinković i Donka Ćirić. Ove godine ekspertkinja Centra po prvi put je napravila veliki projekat za generalnu podršku koji je sledeće dve godine finansiran od holandske organizacije Novib.

Od početka godine, *Autonomni ženski centar* je bio mesto, iz koga je, nova grupa za promociju ženskih političkih prava, *Glas razlike*, vodila projekat podrške ženama da u što većem broju izađu na izbore i glasaju. Hiljade papira po *Centru*, diskusije, pamfleti, informacije. Izveštaji su stizali sa svih strana, pa i najmanjih mesta u Srbiji. Aktivistkinje, na terenu, odlazile su od vrata od vrata, razgovarale sa ženama i objašnjavala im važnost njihove uloge u predstojećim izborima. To je bilo vreme transformacije besa i nezadovoljstva u stvaranje aktivnog

vrhunac. Od ranog jutra, hiljade i hiljade ljudi na ulicama. Zatvaraju se radnje, ljudi dolaze sa mostova, sa prigradskih puteva, sa svih strana. Prosto izviru. Odakle toliki ljudi? Sunce na ulicama Beograda i ogromna energija žudnje za životom. I strepnja. Šta sve može da se dogodi? Ponovo smo bile na ulicama, na trgovima, u masi ljudi, pred suzavcem, helikopterima koji su kružili. Bilo je stvarno-nestvarno. Suzavac nas je gušio, oči suzile i maglile. Prostorije *Ženskog centra, Incest trauma centra, Centra za devojke, Iz kruga*, koristile smo kao privremeno utočište za sabiranje misli i osećanja. Događaji su se nizali, slušale smo vesti, navijale, radovala se, brinule... naizmjenično. A onda je počelo da se zbiva. SAJ-evci ne intervenišu, vojska je u kasarnama, RTS je oslobođena, Savezna Skupština je puna ljudi, dim kulja iz nje, slušamo B92 i radujemo se na ulicama celu noć. Promena je bila toliko velika da je bilo pitanje da li možemo da poverujemo šta se zapravo dogodilo? Par dana kasnije, napravile smo veliku žurku pod imenom "GOTOV JE".

Justicie čine: Mirjana Wagner, Sanja Kalčević, Tanja Drobnjak, Nena Antić i Jelena Ćirović a u koordinaciji tima učestvuje i Tanja Labus. Nova organizacija projekata omogućila je besplatno zastupanje žena na sudu, što je bila značajna promena u radu i mogućnost za žene kojima je ovakva usluga bila potrebna. U Justiciji su mlade pravnice, studentkinje prava, Marija Janjićjević, Jelena Mitić, Marija Milićević, Nataša Mađarac, Valentina Nikšić i Marija Stegić sticale znanja i iskustva koja će im koristiti u daljem

ŽENE I RAT

... Najviše sam se bojala da mi se deci nešto ne desi. To me je najviše bilo stra'. Inače, petoro ih je, malih. Normalno da strah nisam smela da otkrijem pred decom, navodno sam bila hrabra, ali bilo je strašno, plašila sam se, moram da priznam.. Medutim, hvala bogu što se ništa nije desilo. Opet kažem, mi nismo osetili tako strašan rat kao što su osetili Beograd, Novi Sad, Valjevo... ti veliki gradovi. Ostalo je dosta roditelja bez dece i ovde. Vojnika recimo. Sada je skoro bila sahrana vojnika, koji je rođen sedamdeset i osme godine. Verovatno ih ima još... Dosta je majki ostalo bez sinova u ovoj našoj okolini. Srašno. Ne smem ni da pomislim kako je njima bilo i kako im je još sad uvek. Ono najgore je prošlo, da kažemo prošlo, nikad se na zna... Počeli su da grade i mostovi i bolnice, samo eto, bebe koje su izginule, ljudi, deca... Samo to će da ostane posledica. Velika. Najveća...

M.V. Smederevo, jun 1999.

DVEHILJADE PRVE, konačno smo mogle da planiramo budućnost, da mislimo o sebi i o Centru u pravcu razvoja novih aktivnosti u kontinuitetu. Verovale smo u novu državu.

Pravna grupa, *Justicia*, pritisnuta velikim brojem klijentkinja i obimom posla, preselila se u nov prostor. Angažovan je veći broj advokatkinja čime su se proširile mogućnosti pružanja pravnih usluga ženama žrtvama nasilja. Advokatski tim,

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

U Centru ponovo i iznova rastem. Odrastam. Tu sam srela prijateljice svog srca. Upoznala sam mnogo različitih žena i učila od njih. Dobila sam mnogo. Ponosna sam što sam tu.

Maša Janjušević

ŽENE I RAT

Voda teče iz zamrzivača, bauljamo po mračnom hodniku na šestom spratu, isključeni smo sa e-maila. Vodu nosimo na šesti sprat. Ja sam loše. Slušamo Slobodnu Evropu u ponoć, pa onda spavamo. Grozno mi je! Odsečena sam od internet, satelitske televizije... Danas mi je zabava bila nošenje vode na šesti sprat.

F.S. Novi Sad, maj, 1999.

radu. Te godine advokatkinje iz Bugarske i Srbije, po prvi put su se susrele i razmenile iskustva iz svog rada sa ženama koje žive u situacijama nasilja.

Započet je rad na standardizaciji postupaka i usluga konsultantskog tima. Uvedena je baza podataka za klijentkinje koja je omogućila dokumentovanje našeg rada.

Davnašnja želja da se deo rada Centra posveti zdravlju žena kao suštinskom i političkom

pitanju ženske egzistencije, počela je da se ostvaruje kroz projekat "Zdravstvena edukacija i podrška ženama u Srbiji". Cilj projekta je bio da se žene iz 12 gradova Srbije upoznaju sa svojim zdravljem i kroz svoje zdravstvene potrebe utiču na pozitivne promene u okviru zdravstvene zaštite. Rad je osmišljen kroz seminare, radionice i javne tribine. Značaj projekta je bio u tome što je bio dostupan velikom broju

žena, opštoj populaciji i što je označio početak

daljeg razvoja programa ženskog zdravlja.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Autonomni ženski centar je organizacija hrabrih, jakih i odvažnih žena, spremnih da kažu ne, da se suprotstave patrijarhatu i da odnos moći koji se vekovima, kao loše nasleđe, prenosi i dovodi žene u poziciju psihofizičkog zlostavljanja, patnje, diskriminacije, promene.

Volim Centar zato što je to mesto gde žene mogu doći, naći podršku i tako osnažene kreću dalje u borbu za svoja prava, prava drugih žena i dece, za život bez nasilja i bez diskriminacija, pun ljubavi i razumevanja, tolerancije, čemu i ja težim.

Nadica Marinković

Povodom 16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama, od 25. novembra do 10. decembra Autonomni ženski centar je organizovao i koordinirao kampanju pod sloganom: *Nasilje nad ženama – odgovornost države*. Letke smo tada po prvi put unele u Narodnu skupštinu Republike Srbije i verujemo da su i oni doprineli istorijskim zakonskim promenama koje će uslediti početkom 2002.

Ove godine Centru su se priključile Tanja Ignjatović, Jelena Pavićević, Sadija Gicić, Danijela Živković, Slađana Radulović, Nataša Stevanić i Dragana Ilić.

ŽENE I RAT

DVEHILJADE DRUGA je godina u kojoj je unet novi član **118a** kojim se sankcioniše nasilje u porodici, kao i član 119 Krivičnog Zakona Republike Srbije kojim se sankcioniše nedavanje izdržavanja. Tim izmenama, Krivičnog zakona inkriminirano je, po prvi put, i silovanje u braku. Konačno, posle niza godina ukazivanja da je nasilje zločin i aktivnog lobiranja ženskih NVO, a na predlog Viktimološkog društva Srbije, novi član je usvojen. To je bila prekretnica u istoriji zakonodavstva. Novi član Zakona doprineo je i većim mogućnostima u našem radu sa ženama. Još od 1990. kada su prve volonterke SOS telefona za žene i decu žrtve nasilja imenovale nasilje u porodici zločinom, a ta formulacija zvučala kao fraza i preterivanje, stotine aktivistkinja su radile da se nasilje i zakonom inkriminiše. Bio je to uspeh i momenat za radovanje, ali i inspiracija za dalji rad. Još uvek nam predstoje promene Porodičnog zakona, Zakona o zdravstvenoj zaštiti i drugih.

Početak godine započeta je rekonstrukciju postojeće baze podataka o klijentkinjama Centra, a programerske zahvate je izvela Jelena Baštovanović. Rezultat tih aktivnosti bio je izveštaj o trogodišnjem radu sa ženama, čiji naziv je inspirisan izjavom jedne od njih: *Ne želim više da živim u strahu.*

Konsultantski tim je dobio nove članice: Draganu Milojević, Jelenu Radosavljev, Anu Bukvić, Mašu Janjušević, Milenu Timotijević, Tijanu Popivoda i Sašu Pokrajac.

Info centar je osnovao e-mail konferenciju *Ženskaposla* zenskaposla@zamir.net koja je omogućila aktivistkinjama, ženskim grupama i organizacijama sa naših prostora, da razmenjuju informacije, da se dogovaraju, diskutuju, organizuju peticije i zajedničke akcije.

... Najteži trenutak bio je rušenje Varadinskog mosta. Jako sam vezana za taj most, jer sam završila gimnaziju u Sremskim Karlovcima. Dakle, najmanje dvaputa dnevno sam prolazila tim mostom. A i inače, mostovi nose neku simboliku u sebi. Povezuju ljude, obale, dve različite strane... Kada je most srušen stajala sam na obali, dakle sa jedne strane i to je najtužniji prizor koji sam ikada videla u svom životu. Sa druge strane stoji narod, oni gledaju u nas, mi gledamo u njih i ne postoji više nikakva veza među nama. Sve ono što je postojalo srušeno je za jedan tren. Nosili smo cveće na most, potpisivali se na njega. Zaista nam je bilo žao, čak smo se plačući vraćali kućama. Drugi most, taj na Limanu, kada je srušen, bukvalno smo dojurili do njega. Uz pogrdne reči zaustavila nas je policijska patrola i vratila nazad. Vratili smo se, a samo dan pre nego što će biti srušen, prolazila sam pored njega, dodirnula i rekla: Ko zna, možda ovog mosta sutra neće biti! Zaista je tako i bilo. Za Žeželjev most nisam htela da komentarišem, bilo bi suvišno....

K.A. Novi Sad, juli 1999.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Bilo je razumevanja i nerazumevanja. Više ovog drugog, a šta da mu radimo?! Sit gladnom ne veruje. Ide na bolje... Izdržat ću još oko dve godine, ako ne bude promjena, penzija u mojoj domovini. Vjerujem u sebe, ja sam jaka, uporna i stabilna žena.

Nada Žarković

Zdravstveni projekat se razvija i realizuje u još dva komplementarna dela. Jedan je usmeren na utvrđivanje prevalence nasilja i njegovih zdravstvenih posledica, a drugi se odnosio na edukaciju zdravstvenih radnika primarne zdravstvene zaštite o uticaju nasilja na zdravlje žena. Istraživanje je planirano u saradnji i po metodologiji Svetske zdravstvene organizacije na reprezentativnom uzorku.

Krajem novembra beogradska kancelarija SZO organizovala je stručni sastanak u vezi promocije knjige *Nasilje i zdravlje*. Tom prilikom, na poziv predstavnika SZO iz Beograda, predstavljen je zdravstveni program *Ženskog centra*. Bile smo veoma uzbuđene i zadovoljne što smo imale priliku da svoj rad učinimo vidljivim pred auditorijumom sastavljenim od predstavnika Ministarstva zdravlja, Ministarstva za socijalna pitanja, stručnom javnošću i predstavnicima vladinih i nevladinih institucija i organizacija.

U jesen, u saradnji sa Asocijacijom studentkinja i studenata Filozofskog fakulteta *Filonus*, održane su radionice o patrijarhatu i nasilju nad ženama. U radionicama su učestvovala posebno studentkinje u svojim grupama i studenti u svojim. Muška grupa radila je na imenovanju svog udela u nasilju nad ženama, a ženska grupa na svom. Na kraju, učesnice i učesnici iz paralelnih radionica sastavljeni su u zajedničke, tako su svi mogli čuti jedni druge i uvideti koliko su rodna očekivanja različita kada su u pitanju emotivna približavanja.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Za mene je Autonomni ženski centar oaza u kojoj mogu da napunim baterije, no ponekad je i obrnuto. Valjda tako mora. Od 1999 godine, kada sam prvi put došla u Centar, do danas ja sam postala druga žena i velikim delom, mislim, da je Centar zaslužan za to.

Ipak najvažnije je to da AŽC postoji, odnosno da postoji mesto gde žene žrtve nasilja, što je potencijalno svaka od nas, mogu da dođu i dobiju razumevanje, podršku i podsticaj da budu svoje.

Saša Pokrajac

Emotivnih momenata bilo je puno i ove godine. Pored rada i uspeha, raznih aktivnosti, imale smo zadovoljstvo da naše gošće budu tri ekspertkinje za nasilje nad ženama, Vesna Kesić iz Zagreba, Edita Ostojić iz *Medica-Zenica* i Dada Bac sa *SOS telefona* iz Ljubljane. Njihove posete značile su nastavak i potvrdu saradnje između ženskih organizacija država bivše Jugoslavije. Radovale smo se njihovim uspesima koliko i svojim.

Organizovan je seminar o istraživanjima o nasilju nad ženama, na koje su predstavljeni rezultati istraživanja *Asocijacije za emancipaciju, solidarnost i jednakost žena iz Skopja, Medica, Zenica, Autonomna ženska kuća, Zagreb, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, Evropski pokret u Srbiji - Grupa za ženska prava, Beograd i Viktimološko društvo Srbije,*

Beograd. Na seminaru smo dobile potvrdu da nasilje nad ženama, kod nas i u zemljama u okruženju nije više samo predmet servisnih službi, nego predmet ozbiljnih istraživanja, promena u zakonodovstvu, pravnoj praksi i društvenom osveščivaju.

Projekat po nazivom *Za život bez straha*, imao je za cilj uspostavljanje saradnje sa institucijama (Centrima za socijalni rad i Policijom) i stvaranje mehanizama za praćenje i intervencije u oblasti nasilja u porodici. U saradnji sa Gradskim centrom za socijalni rad i Sekretarijatom unutrašnjih poslova Beograda započete su aktivnosti u devet beogradskih opština. U okviru projekta pripremljeno je pet publikacija za profesionalce iz institucija, na koje smo posebno ponosne.

Centru su se priključile Jelena Panić, Silvia Koso i Jadranka Gilić

Povodom *16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama*, *Autonomni ženski centar* je organizovao i koordinirao kampanju pod sloganom: *Reaguj! Nasilje u porodici je zločin!* Namera kampanje je bila da se javnost upozna sa novim članom Krivičnog zakona i da se ukaže na neophodnost preuzimanja društvene odgovornosti za problem nasilja nad ženama. Aktivistkinje u 35 gradova Srbije podelile su ukupno 30.000 pamfleta i 500 postera. Oglasi u novinama su objavljeni 40 puta, a radio džingl je emitovan 252 puta na različitim radio stanicama. Zahvaljujući našem lobiranju RTS je

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Ja se uvek radujem da idem u Centar. Prija mi atmosfera u njemu, osećam se opuštено zahvaljujući divnim ženama koje su predusretljive, obrazovane, ljubazne. Mislim da sam zahvaljujući Centru dosta promenila u svom načinu života, a u nekim emotivnim stanjima postala realnija i samostalnija.

Donka Ćirić

podržala kampanju, besplatnim emitovanjima radio i TV spota u svojim programima. Uspeh kampanje je pokazao ogromnu angažovanost aktivistkinja i otvorenost medija za rad na ukidanju nasilja u porodici.

DVEHILJADE TREĆA, obeležena je nastavkom rada u realizaciji programa koji diprinose muđuinstitucionalnoj saradnji na efikasnom rešavanju problema nasilja u porodici u nameri da zajednički učestvujemo u menjanju dosadašnje prakse društvenog i državnog odnosa prema nasilju nad ženama.

U aprilu mesecu u Krivični zakon Republike Srbije uneta su nova krivična dela: seksualno zlostavljanje član 102a i trgovina ljudima član 111b.

U okviru programa *Za život bez straha* uspostavile smo trajnu direktnu saradnju sa stručnim radnicima u centrima za socijalni rad i službenicima policije u 9 beogradskih opština. Kreirale smo protokole za postupanje u situacijama nasilja u porodici. Po prvi put u centre za socijalni rad je uvedeno evidentiranje nasilja u porodici, a 351 slučaj prikupljen u periodu od šest meseci dao je «sliku» problema koja će, nadamo se, pomoći profesionalcima da ga bolje razumeju. Po prvi put smo se obratile predstavnicima lokalne vlasti sa predlozima da se uključe u aktivnosti prevencije i rešavanja nasilja u porodici. Organizovale smo

dva okrugla stola sa predstavnicama/ima učesnika programa, ministarstava, Narodnog parlamenta, međunarodnih i nevladinih organizacija, sa ciljem

da razmotrimo mogućnosti standardizacije profesionalne prakse u oblasti nasilja u porodici. Uputile smo konkretne zahteve gradskoj i opštinskim vlastima. Verujemo da je rezultat dobrog rada i poziv da učestvujemo u radu ekspertskog tima za izradu *Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*.

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

U Ženski centar sam došla pre 2 godina. Tada mi je bilo jasno da je to mesto o kome sam oduvek maštala, svetao, prostran i otvoren prostor i u fizičkom i duhovnom smislu. Puno toga sam naučila za ove dve godine. Ženski Centar je svakako obeležio moj život.

Sadija Gicić

Projekat *Žensko zdravlje* realizovao je program *Edukacija zdravstvenih radnika primarne zdravstvene zaštite o nasilju u porodici i njegovim zdravstvenim posledicama*. Edukacija u devet domova zdravlja imala je za cilj da zdravstvenim radnicima omogući da prepoznaju nasilje i razumeju potrebu obezbeđivanja sveobuhvatnog pristupa u pružanju pomoći zlostavljanim ženama, kao i uspo-

stavljanje standardnih protokola za beleženje zdravstvenih posledica nasilja. Seminar je završilo 105 učesnika/ca, koji su kroz predavanja, radionice, rad u malim grupama i individualni rad stekli znanja i veštine o prepoznavanju i dokumentovanju zdravstvenih posledica nasilja nad ženama i pružanju sveobuhvatne zdravstvene zaštite. Seminari su primljeni veoma dobro i učesnici su izrazili potpunu spremnost za saradnju i učestvovanje u rešavanju problema.

Istraživanje o nasilju, zdravstvenim posledicama i uslovima života žena je sprovedeno na terenu, u Beogradu, po metodi slučajnog izbora. Ispitanice su bile žene starosne dobi od 15 do 49 godina. Uzorak je uključio 1500 žena. Istraživanje je sprovedo 40 obučeni anketarica. Saradnja je uspostavljena i sa agencijom Strategic Marketing koja nam je pomogla da ostvarimo zadatke studije. Dragocenu pomoć smo dobile i od Odeljenja za rodna pitanja i žensko zdravlje Svetske zdravstvene organizacije iz Ženeve. Dr Hanrietta Jansen dala je izuzetan doprinos na obučavanju anketarica i na postavljanju metodologije za obradu dobijenih podataka.

Tokom leta, održani su zajednički sastanci sva tri sektora, Centri za socijalni rad, Policija i Primarna zdravstvena zaštita, u devet opština, na kojima su iznete potrebe međuprofesionalne saradnje i postignuti do-

ŽENSKI CENTAR IZ MOG UGLA

Multidisciplinarni pristup problemu nasilja nad ženama ne pruža samo teorijska znanja, već nudi i čitav niz praktičnih predloga i slučajeva iz prakse o tome kako postupati sa ženama žrtvama nasilja i kako im pomoći da što bezbolnije i efikasnije ostvare svoja prava. Pored toga što su polaznicima seminara obezbeđene brojne informacije, oni su podstaknuti na diskusije i interaktivan rad u brojnim i dobro osmišljenim radionicama. Na ovaj način se veoma efikasno usvajaju novi stavovi u vezi sa problemom kome je posvećen seminar - nasilju nad ženama i posledicama po zdravlje. Međutim, ove Radionice su i veoma značajan izvor povratnih informacija da se u neposrednom kontaktu i interakciji učesnika što celovitije sagledaja trenutnu situaciju, načini reagovanja i stavovi zdravstvenih radnika primarne zdravstvene zaštite u vezi sa nasiljem nad ženama...

Slobodan Savić i Đorđe Alempijević

govori o njenom sprovođenju. Ovim naš rad nije završen. Plan nam je da postavljeni model uvedemo u svakodnevnu praksu.

DNEVNIK JEDNE MANIPULANTKINJE

...konačno jedna reč u ženskom rodu.

Manipulantkinja. Zvuči moćno, jako, kao da držiš konce u sopstvenim rukama; kao da sama pišeš scenario sopstvenog života. I da, najbitnije, mnogo je lakše da kažeš to sebi da si to a ne žrtva. Žrtva koja trpi nečije izivljavanje, bezrazložnu promenu raspoloženja, koja ne kontroliše događaje koji su "provokacija". Ti, koja trpiš kad se jaka, muška ruka zalepi za tvoj obraz... Jer, reći sebi da si žrtva u stvari jako boli... skoro isto kao ti "zasluženi" udarci... i čini me.. da se osećam jadnom i bespomoćnom.

Hoću da vidim sebe kao manipulantkinju; uostalom, takvom me i on vidi, i kao takva uvek sam bila kriva. Jer, ne bi me on bez razloga udario, uvek bih "dobijala" samo ako bih zaslužila, jer sam bila neposlušna, jer sam lagala, jer sam razmišljala, jer sam ipak bila fizički slabija tako da nisam mogla da uzvratim.

Ja, žena Amazonka, Tigrica, kako me još uvek zovu prijatelji koji ne znaju kroz šta sam prošla sa njim. Ali, ja želim da saznaju, i da me i dalje isto tako zovu, jer sam se izborila da više ne dozvolim tako nešto sebi, baš zato jer sebe nikada nisam videla u ulozi bespomoćne, pretučene žene, koja se i dalje vraća po još.

Da, prestalo je. Uspela sam. Ali nisam mogla sama. Pomogle su mi druge žene, žene koje se sa ovakvim pričama sreću svaki dan; žene volonterke, žene terapeutkinje, koje su mi pokazale da to što osećam nije ljubav, već sve drugo, a ponajviše želja da još jednom proverim da li će biti drugačije. Prestala sam da proveravam, jer, sve ne bi bilo isto; i povratci ne bi bili isti: nežni, davajući, puni suza i kajanja, uz mnogo, mnogo očekivanja. Ali, znači nisu bili takvi. Govorili su drugačije.

Follow the signs!!! Pratite znake koji vam govore drugačije no što osećate, oni su tu sve vreme, iako ih ne primećujemo.

Na ulazu u njegov stan, stajao je grafit, koji sam primetila tek nakon odluke da ga ostavim; It is not a game, it's a real hell... (To nije igra, to je pravi pakao...)

S. B.

Terapeutski tim je za svoje potrebe organizovao instruktazu za rad sa ženama u traumi nasilja. Instruktažom su bile obuhvaćene i aktivistkinje *Dečijeg romskog centra, Iz kruga i Armenke.*

Ovoga leta počele smo da uvodimo nove načine za poboljšanje kvaliteta rada i organizacije u *Centru*. U toku je strateško planiranje *Centra* koje treba da nam obezbedi smernice i unapredi rad u sledeće tri godine.

Autonomni ženski centar je tokom deset godina rada obavio 21.100 usluga: informativne razgovore, individualne konsultacije, psihološka savetovanja, pravne savete, zastupanja na sudu, lekarske i psihijatrijske podrške, psihoterapije, grupe podrške i samo-pomoći, terenske službe, odlaske u bolnice, izbegličke kampove, naselja i domove, praćenje žena kroz institucije.

U novembru nam je odobren projekat od strane Fonda za socijalne inovacije Ministarstva za socijalna pitanja, pod nazivom *Od dobrih namera do dobre prakse*. Za nas je to jasna potvrda dobrog rada i ispravne politike.

I ove godine 25. novembra počinje kampanja 16 dana aktivizma protiv nasilja prema ženama, sa temom i pitanjem: *Zašto ih nema među nama?* Posvećena je ženama koje su ubijene od strane svojih aktuelnih ili bivših supruga ili partnera, a ukazuje da ne postoji odgovarajući stav društva u odnosu na ovaj problem i efikasan odgovor u smislu mera zaštite i garantovanja bezbednosti žrtvama. Od institucija tražimo jasan stav u odnosu na zaštitu žrtava nasilja i efikasne procedure.

10 DECEMBAR 2003

Ovom prilikom želimo da se zahvalimo svim organizacijama, pojedinkama i pojedincima, koji su nam ukazali podršku i poverenje da svoj rad postavimo, i obogatimo u toku ovih deset godina i razvijemo ga dalje.

Zahvaljujemo se i aktivistkinjama *sestrama formerkama* ("Former Sisters Unite!") iz država bivše Jugoslavije sa kojima smo sve ove godine širile politiku ženske solidarnosti.

Ujedno se izvinjavamo svim saradnicama i ostalim ženama koje slučajno nisu pomenute u ovom tekstu, a imale su uticaja ili udela u našem radu. Sve zajedno smo ženska istorija koja je i deo naše vizije da radimo na ostvarivanju prava žena na život bez nasilja, kao ravnopravnog dela svih ljudskih prava.

na ovom tekstu radile su mnoge žene: *bobana macanović, diana miladinović, divna matijašević, ljerka mezga ćurčin, lepa mladenović, sa urednicom stanislavom otašević.*

beograd, novembar 2003

ONE-SU ŽENSKI CENTAR

*Aleksandra Martinović
Aleksandra Vesić
Ana Bukvić
Biljana Maletin
Biljana Nedeljković
Biljana Smaić
Bobana Macanović
Bogdanka Čabak
Bosa Janjušević
Bosa Podrumac
Danijela Živković
Diana Miladinović
Divna Matijašević
Divna Perić Todorović
Donka Ćirić
Dragana Ilić
Dragana Milojević
Dragana Vujinović
Dušica Popadić
Jadranka Gilić
Jasmina Trklja
Jelena Baštovanović
Jelena Ćirović
Jelena Mitić
Jelena Panić
Jelena Pavićević
Jelena Radosavljev
Julijana Zec
Katarina Bogavac
Lepa Mladenović
Ljerka Mezga Ćurčin
Ljiljana Gaković
Ljubica Stojković
Lukrecija Vranješević
Marija Janjićijević*

*Marija Milićević
Marija Stegić
Marija Vidić
Maša Janjušević
Milena Timotijević
Mira Nikić
Mirjana Wagner
Nađa Vesić
Nada Žarković
Nadežda Ćetković
Nadica Marinković
Nataša Mađarac
Nataša Stevanić
Naza Lovrić
Nevenka Antić
Radenka Grubačić
Radina Kosjerina
Sadija Gicić
Sandra Ljubinković
Sanja Kalčević
Saša Pokrajac
Silvia Koso
Sladana Radulović
Slavica Stojanović
Snežana Minić
Stanislava Otašević
Tanja Drobnjak
Tanja Ignjatović
Tatjana Labus
Tijana Popivoda
Valentina Nikšić
Vesna Erić
Violeta Krasnić
Zorica Jevremović
Zorica Mršević*

Jasmina Tešanović

Rasplakala sam se dok sam čitala istoriju Autonomnog ženskog centra i još uvek mi idu suze dok ovo pišem.

Neka, neću čekati da prenoći jer je ovo žensko pismo, ja sam ženski pisac i pišem, na kraju krajeva, o ženskom centru. Kome se to ne dopada neka čita stripove i gleda ratne filmove koji su u tom trenutku dok su žene pravile Ženski centar itekako mnogima zamenjivali naše suze.

Dok sam čitala istoriju, skromnu, preciznu i dirljivo naivnu i pomirljivu sa strahotama potpuno sam doživela svoju priču koju nikad tako konkretno nisam umela da sročim: jer ja i jesam i nisam bila tu, bila sam kao mnoge druge žene koje se ovde ne pominju - a bilo nas je mnogo, mnogo i svima koje smo tu ulazile i izlazile kao kod svoje kuće, ili kao u hram - sve se to isto dešavalo što piše.

Ja bih dodala jednu stvar za mene najbitniju: mi smo tada ratom izgubile državu ako smo je ikad ranije kao žene građanke drugog reda i imale, na javnom planu: ženski centar je zamenio tu državu i postao Grad žena.

Po prvi put u životu ja sam tada osetila pripadnost nekoj instituciji, koje se kao piramida gradila iz dana u dan bez posebnog graditeljskog znanja. Bez potrebe da liči na druge već pre svega da zadovolji naše ženske i antiratne potrebe.

Kao zvono koje pravi dečko, sin preminulog zvonara kome otac nije ostavio tajnu, ali čiji život zavisi od toga, tako je i nama ta sigurna kuća morala da zazvoni: imam neki religiozni osećaj kad pogledam unatrag na neke momente koji su mi promenili život tamo i tada, rećiću samo tri: Muškarcima zabranjen ulaz, Pilula dan posle, predstava Šaputave devojke...

I htela bih da pričam o snovima, o paralelnim svetovima, o politici snova i paralelnih svetova; nema druge kad su žene u pitanju, jer one ne mogu da krenu od realne moći koju nemaju, ako krenu od svojih realnih života, vrlo lako će u njima zauvek i ostati, manje više zadovoljene ili potpuno nesrećne.

Teško je izaći iz piramide, lakše je sagraditi svoju, isprva u mašti, s rečima... Za to je bila potrebna jedna čvrsta tačka, jedan centar, i naravno da je ženski, pa makar bio potpuna apstrakcija na početku: danas posle deset godina veoma je konkretan, ima nove police, nove devojke, nove gošće i ideje jer tako mora biti... ali zbog čega ja i dalje suze ronim jeste taj čedni skok u prazno koji zatim postaje istorija, hrabrost, politika i na koji ćemo se vraćati kao na poslednju čvrstu tačku svaki put kad nam se opet poljulja tlo pod nogama.

Beograd, 21. novembar, 2003.

